

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української філології
Кафедра української мови**

**ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ УМІНЬ
УЧНІВ / УЧЕНИЦЬ 6 КЛАСУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ
НАРОДНИХ ПІСЕНЬ)**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗУМЛІм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
додаткова спеціалізація –
Зарубіжна література
Набокої-Пустової Юлії Юріївни

Керівник кандидат філологічних наук,
доцент **Качайло К. А.**

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Набока-Пустова Юлія Юріївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. З чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Набока-Пустова Ю. Ю. Формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу (на матеріалі українських народних пісень) : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2025. 83 с.

У кваліфікаційній праці досліджено проблему формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу загальноосвітніх шкіл, зокрема: з'ясовано сутність словотвірного аналізу; описано значущість опанування тем, пов'язаних із будовою слова та словотвором, у середній ланці закладів загальної освіти; здійснено класифікацію дібраного фактологічного матеріалу з текстів українських народних танцювальних пісень; проаналізовано програми й підручники з української мови для 6 класу рівня стандарту; виокремлено шляхи формування навичок словотвірного аналізу в 6 класі; запропоновано систему вправ, що розроблені на основі народнопісенного матеріалу.

Ключові слова: іменниковий дериват, словотвірний аналіз, формант, словотворчий афікс, словотвірна структура, спосіб словотворення, фольклор, танцювальні пісні, текстоцентричний підхід, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІМЕННИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	8
1.1. Сучасні аспекти дослідження іменника як частини мови	8
1.2. Семантика та словотвірні характеристики іменника української мови ..	12
1.3. Оптимальні шляхи навчання словотвору української мови	16
1.4. Текстоцентричний підхід до питання функціонування іменників в українських народних піснях	19
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ ІМЕННИКІВ, ЗАФІКСОВАНИХ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ	26
2.1. Деривати, утворені різновидами морфологічного способу творення	26
2.1.1. Суфіксальні деривати	26
2.1.2. Складні слова в пісенному тексті	47
2.1.3. Конфіксальні структури	50
2.1.4. Безафіксні іменники	52
2.1.5. Префіксальні похідні слова	53
2.2. Деривати, утворені морфолого-синтаксичним способом	54
Висновки до другого розділу	55
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СЛОВОВІРНИХ УМІНЬ УЧНІВ / УЧЕНИЦЬ 6 КЛАСУ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ..	58
3.1. Теоретичні аспекти навчання будови слова і словотвору на уроках мови	58
3.2. Упровадження методики формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу	63
Висновки до третього розділу	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Протягом останніх десятиліть проблеми словотворення перебувають у центрі уваги вітчизняних мовознавців. Особливе місце у цьому лінгвістичному процесі займає дослідження способів творення різних частин мови. Зокрема словотвірна структура іменника залишається предметом вивчення сучасних дериватологів. Учені розглядають семантико-словотвірні особливості похідних іменників у різних аспектах. Відомі праці таких лінгвістів, як П. І. Білоусенко, Т. Вільчинська, В. О. Горпинич, М. П. Кочерган, Л. О. Кондратенко, Т. Я. Марченко, О. Микитин, Л. П. Павленко та інших.

Серед сучасних розвідок про вивчення іменника доречно назвати праці таких дослідників мови, як: Т. Нестеренко (про категорію роду українського іменника : деякі самобутні риси й тенденції розвитку); О. Крижанівська (про історичні коментарі відмінкових закінчень іменників першої відміни сучасної української мови); Є. Б. Кісь (про транспозиційний потенціал іменника в сучасній українській літературній мові); М. В. Шипович, А. А. Ігнатюла, О. Б. Данченко (про семантичні функції відмінків іменника в українській мові); В. М. Пачева (про словозміну іменників I відміни в українських запорізько-надазовських говірках); І. Козелко (про терміни на означення категорій іменника у граматичних працях 20–30-х років кінця XIX початку XX сторіччя).

Окреме місце посідають статті присвячені вирішенню питань іменникового словотвору у текстах художньої літератури та фольклору; зокрема таких лінгвістів, як : С. Саєнко (про суфіксальні застарілі іменники у повістях Б. Лепкого); Л. Шпачук (про емоційно-експресивну лексику в мові творів Івана Котляревського (на матеріалі поеми «Енеїда»)); С. Лісняк (про словотвірні особливості неологізмів у поезіях М. Семенка); О. Микитин (про структурно-семантичні особливості словотвірних парадигм іменників – назв

рідин у сучасній українській мові); Л. Павленко (про чисте складання в системі іменникового словотвору давньоруської мови); Р. Микульчик (про сучасні українські аббревіатури : перспективи і стан дослідження) та інші.

Науковці-методисти, орієнтуючись на досягнення мовознавчої науки, подають рекомендації щодо оптимальних шляхів навчання української мови здобувачів освіти різних вікових категорій. Так, Ю. Огарь розробив систему особистісно орієнтованих вправ і завдань для навчання граматики української мови в закладах загальної середньої освіти; Л. Чемоніна розглядає особливості формування морфемно-словотвірних компетенцій здобувачів початкової освіти, використовуючи за приклад ігрові технології і технології розвитку критичного мислення; О. Хоменко визначає завдання для формування словотвірних умінь в учнів основної школи; О.Кулик описує тенденції мовленнєвого розвитку учнів 5–9 класів закладів загальної середньої освіти в процесі навчання словотвірної системи української мови.

Сьогодні серед комунікативно зорієнтованих підходів навчання мови залишається у пріоритеті текстоцентричний підхід, який вітчизняні лінгводидакти використовують у процесі засвоєння різних мовних рівнів. Важливими з цієї точки зору є праці І. Гудзик, Н. Бондаренко, О. Павлик, О. Петрук, О. Хорошковської, Г. Шелехової, М. Вінтонів та Т. Вінтонів, Н. Голуб та О. Горошкіної, Р. Сердеги, Л. Стовбур та інших.

Актуальність магістерської роботи зумовлена тим, що формування словотвірних умінь є важливою складовою розвитку активного носія мови. Аналіз похідних іменників, дібраних з українських народних танцювальних пісень, допомагає легше засвоїти теоретичні знання зі словотвору, розвинути логічне мислення, виховати національно свідому особистість.

Мета магістерської роботи полягає у необхідності проаналізувати семантику і словотвірну структуру похідних іменників, зафіксованих в українських народних танцювальних піснях, класифікувати дібрані деривати

за словотвірними типами та лексико-словотвірними групами та розробити методику формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) вивчити науково-методичну літературу про основні аспекти сучасних досліджень іменника як частини мови, його словотворення та оптимальні шляхи навчання української мови;
- 2) встановити склад похідних іменників, зафіксованих у текстах українських народних танцювальних пісень;
- 3) класифікувати дібрані мовні одиниці за словотвірною структурою і семантикою;
- 4) з'ясувати продуктивні способи словотворення і лексико-словотвірні групи аналізованих дериватів;
- 5) проаналізувати теоретичні аспекти навчання будови слова і словотвору на уроках мови;
- 6) укласти систему вправ для формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу.

Об'єкт дослідження – морфеміка й словотвір сучасної української літературної мови та фольклор українського народу.

Предмет дослідження – похідні іменники, зафіксовані у текстах українських народних танцювальних пісень, та методика формування умінь та навичок словотвірного аналізу учнів / учениць 6 класу.

Джерельною базою наукової роботи послужила картотека (585 іменникових дериватів), дібраних з академічного видання «Танцювальні пісні» (1970 року).

Основні методи дослідження: 1) *теоретичні*, зокрема: *аналіз* наукових праць, що присвячені дослідженню іменника як частини мови та особливостей його словотворення; *синтез* теоретичних відомостей з лінгводидактичної літератури про оптимальні шляхи навчання української мови у загальноосвітній школі; *індукція* (грунтована на умовиводі, що

дозволяє зробити загальний підсумок на основі аналізу окремих фактів); *метод словотвірного аналізу* (з'ясування специфіки словотворення дібраних іменникових дериватів); *метод кількісного аналізу* (визначення кількості найбільш продуктивних формантів, словотвірних типів, лексико-словотвірних груп); *метод компонентного аналізу* (диференціація слів за певними групами); 2) *емпіричні*, зокрема *спостереження* (з метою визначення актуальності проблеми) та *порівняння* (зادля встановлення спільного й відмінного між мовними одиницями та дериваційними засобами).

Наукова новизна праці полягає у проведенні комплексного словотвірного аналізу іменникових дериватів, дібраних із текстів українських народних танцювальних пісень. У магістерському проєкті похідні іменники класифіковано за способами творення, продуктивністю словотвірних засобів та лексико-словотвірними групами.

Практичне значення: результати дослідницької роботи, зокрема методичні рекомендації щодо формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу, можна використовувати на уроках з української мови, на факультативах або у роботі мовних гуртків.

Наукове дослідження **апробоване** на Всеукраїнській науковій конференції «Українське слово в науковому вимірі» (29–30 жовтня 2025 року); оприлюднено доповідь на тему: «Стилістичний потенціал складних слів у пісенному тексті».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (72 позиції) та списку джерел фактологічного матеріалу (7 позицій). Повний обсяг наукової роботи – 83 сторінки, з яких 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІМЕННИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Сучасні аспекти дослідження іменника як частини мови

Дослідники мови визначають іменники як «слова, які виражають предметність, тобто означають предмети або зображують будь-які явища як предмети, і характеризуються певними граматичними ознаками, що оформлюють цю предметність» [54, с. 116].

Вчені-лінгвісти підкреслюють, що семантика іменників полягає у тому, що вони виражають предметність незалежно від того конкретного значення, яке мають, і реалізують його через граматичні категорії роду, числа та відмінка.

Важливо розглянути сучасні аспекти вивчення іменника як частини мови у вітчизняному мовознавстві. Так, у статті «Категорія роду українського іменника: деякі самотні риси й тенденції розвитку» Т. Нестеренко зазначає: «Український іменник розвинув типову для всіх слов'янських мов систему лексико-граматичних та граматичних категорій, серед яких особливе місце посідає категорія роду, яка в процесі свого становлення на українському мовному ґрунті набула низки самотніх рис ... категорія роду українських іменників виявляє тісне переплетіння сфери семантико-граматичного змісту і формально-граматичного, дотичного до змісту формальних класів» [48, с. 701-702].

Розглядаючи становлення категорії роду на індоєвропейському ґрунті, автор статті визначає три основні напрями: перший – в основу покладено «поняття фізичної статі, яке за аналогією було перенесене з живих істот на неживі предмети» [48, с. 703]; другий – морфологічний; третій – синтаксичний. У статті доречно згадано думку О. Царука про те, що

«загальнослов'янський аналіз спільностей і відмінностей у цій сфері вкотре веде до висновків, що не вкладаються в прокрустове ложе традиційної генеалогічно-типологічної класифікації слов'янських мов» [65, с. 261]. Оскільки будучи визнаною загальнослов'янською категорією, категорія роду демонструє суттєві розходження між частиною українських і російських іменників; на ці відмінності роблять особливі акценти майже в кожному посібнику з порівняльної граматики цих мов [48, с. 704].

Т. Нестеренко приходить до висновку, що «самобутніми рисами роду українського іменника можна вважати родову кваліфікацію цілої низки іменників, які зазнали фонетичних змін у результаті занепаду зредукованих, що й стало причиною зрушень у граматичному роді. На особливу увагу заслуговує флексія -о, ужита на позначення чоловічого роду, та іменники середнього роду, що, крім типових для східнослов'янських мов флексій -о, -е (-є), в українській мові мають ще й закінчення '-а (-я)» [48, с. 704].

Також підкреслено, що специфічним є те, що «в українській мові творення фемінативів значно продуктивніше, ніж в інших близькоспоріднених мовах» [48, с. 704].

Цікавою є стаття О. Крижанівської «Історичні коментарі відмінкових закінчень іменників сучасної української мови (перша відміна)», у якій узагальнено напрацьоване в історії мови, діалектології, сучасної української літературної мови; проаналізовано увесь спектр відмінкових закінчень іменників першої відміни; вказано на те, що «сучасна система відмінкових закінчень іменників I відміни є строкатою і суттєво відрізняється на рівні літературної мови (тут вона впорядкована і практично не має варіантів), діалектів та просторіччя» [35, с. 428].

Є. Кісь у праці «Транспозиційний потенціал іменника в сучасній українській літературній мові» подає комплексний опис морфологічної відіменникової транспозиції у сучасній українській літературній мові, використовуючи пошукову систему ГРАК. Опрацювання фактичного

матеріалу таким чином, на думку дослідника, дає змогу простежити важливі закономірності у функціонуванні мовних одиниць, підтвердити чи спростувати окремі гіпотези.

Важливо зазначити, що у роботі з урахуванням теорії синкретизму досліджено функціонування тих іменників, які змінюють категорійне значення, синтаксичну функцію і семантику, у результаті чого входять до іншого лексико-граматичного класу, з яким вступають у відношення функціональної омонімії. Автор виокремлює «синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні функціональні омоніми», які аналізує з погляду семантичного, морфологічного та синтаксичного критеріїв; обґрунтовує необхідність застосування додаткових прийомів для аналізу синкретичних одиниць; установлює омпари та омокомплекси, для яких мотивувальною базою є іменник [30].

У статті «Семантичні функції відмінків іменника в українській мові» М. Шипович, А. Ігнатоля, О. Данченко подають матеріали про те, як подолати проблеми й труднощі, які виникають при визначенні відмінків іменників на етапі поглиблення, узагальнення та систематизації знань з української мови. Вчені роблять такий висновок: «в українській мові категорія відмінка – це морфолого-синтаксична категорія, що слугує для вираження синтаксичних зв'язків з іменником і синтаксично пов'язаним із ним словом. Категорія відмінка допомагає визначити роль іменника в реченні. Кожна з відмінкових форм має синтаксичне значення або кілька таких значень, що виражаються за допомогою закінчення або прийменника та закінчення» [71, с. 201].

В. Пачева у праці «Словозміна іменників І відміни в українських запорізько-надазовських говірках» розглядає діалектну словозміну української мови, зокрема використовує чітко окреслений ареал. Автор стверджує, що «через своєрідні діалектні процеси ствердіння та пом'якшення

приголосних звуків одні і ті ж іменники в літературній мові і в говорах відмінюються за різними зразками» [54, с. 165].

Досліджуючи словозміну іменників І відміни в українських говірках Запорізького Надазов'я, порівнюючи її з відповідними рисами інших говорів південно-східного наріччя української мови, дослідниця підкреслює, що «запорізько-надазовські говірки у ряді випадків доповнюють ареал тих чи інших словоформ в українській мові. Але наявність окремих із них лише у певних вікових групах респондентів засвідчує процес поступового їх зникнення. Аналіз діалектних текстів на матеріалі обстеженого ареалу засвідчує, що більшість із виявлених іменникових форм така ж, як уже відомі у інших степових говірках та у інших говорах південно-східного наріччя української мови, деякі є тотожними до літературних форм» [54, с. 165].

У статті «Терміни на означення категорій іменника у граматичних працях 20–30-х років кінця XIX початку XX сторіччя» І. Козелко переконує, що «стан сучасних терміносистем у будь-якій науковій галузі неможливо оцінити, не враховуючи історичного розвитку, передумов та умов їхнього формування. До однієї з них належить і лінгвістична термінологія української мови. Жваві дискусії щодо уніфікації цієї терміносистеми розпочались у 20-30-х роках XX ст.» [32, с. 22]. За даними наукової літератури, «дух національного відродження сприяв утвердженню української мови в освіті й науці загалом, і в термінографії зокрема. Державні заходи були спрямовані на запровадження української мови не лише в державному апараті, а й для користування нею в культурному житті» [34, с. 122]. Автор подає опис та аналіз морфологічних термінів підгрупи іменника, які представлено в граматиках кінця XIX поч. XX ст., а також простежує процес їхнього входження до граматичної терміносистеми сучасної українській літературної мови. Важливим є те, що І. Козелко робить спробу кодифікації зафіксованих у навчальних книгах зазначеного періоду термінів, які позначали іменник та його основні категорії у шкільних та

граматичних працях кінця XIX поч. XX ст., використавши науково-методичні праці Г. Шерстюка, П. Залозного, В. Коцовського й І. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, В. Сімовича, О. Курило, П. Горецького й І. Шаля.

Отже, аналіз наукової літератури показав, що іменник як частина мови продовжує залишатися в колі інтересів дослідників-лінгвістів, які вивчають характерні особливості граматичних категорій цієї частини мови, а також функціонування у різних територіальних діалектах та у певні часові періоди.

1.2. Семантика та словотвірні характеристики іменника української мови

Уявлення про мову як про функціональну структуру, що виникло в науці на початку XX століття, скерувало подальший розвиток мовознавства у напрямку до пошуків шляхів дослідження цієї системи; її структури; вивчення окремих мовних підсистем. І. Ковалик зазначає, що словотвірна будова мови має системний характер, який виявляється у способах і принципах творення слів, тобто визначається власне словотвірними критеріями [31, с. 13].

Принцип системності у словотворі знаходить своє вираження також у розподілі його предмета на окремі підсистеми або рівні. Такий підхід дозволяє розкрити особливості форм і значень у рамках кожної із виділених підсистем. Останнім часом вивчення українського словотвору здебільшого спрямоване на комплексний аналіз структури і функцій дериваційних одиниць. Такий системно-функціональний підхід дозволяє виявити закономірності в організації дериваційної системи української мови; з'ясувати принципи і способи взаємодії її структурних елементів. «Обидва напрями наукового пізнання – як системно-структурний, так і функціональний – охоплюються філософським принципом системності. Цим

визначається необхідність виявлення специфічних форм і аспектів системності в межах кожного з напрямів: при підході до об'єкта з боку його структури і з боку його функцій» [21, с. 5].

Функціональний напрям дослідження словотвору передбачає вивчення словотвірної семантики дериваційних одиниць, визначення їх ролі у формуванні й вираженні словотвірних категорій та встановлення функціонального навантаження дериватом у формально-семантичній організації мовлення [22, с. 61].

Оскільки словотвір у сучасному мовознавстві остаточно дістав статус окремого, самостійного розділу науки про мову з колом своїх проблем і власними методами дослідження, лінгвісти звертаються до усної народної творчості, до здобутків письменників з метою вивчення окремих питань та перевірки стану і розвитку певних мовних явищ.

Завдяки словотвору мова постійно поповнюється великою кількістю нових слів, які мають різноманітну будову і семантику та відображають усі сторони життя народу. Саме словотвірний механізм в першу чергу забезпечує мову нескінченною різноманітністю слів, які відповідають усім потребам спілкування.

Загальновідомо, що з явищами словотворення пов'язані багаті експресивно-виражальні та художньо-естетичні можливості. Ці можливості закладені як у самих якостях словотвірних засобів, так і в способах їх індивідуального, авторського відбору та використання. Саме це підкреслює важливість дослідження дериваційних процесів у мові фольклору та художніх творів. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки приділяється увага глибокому вивченню словотвірної структури використаного складу слів у відповідних текстах чи то пам'яток української мови, чи то сучасних доробків письменників, чи то фольклорних текстів, зокрема пісень. У праці С. Саєнко «Суфіксальні застарілі іменники у повістях Б. Лепкого» піддані аналізу повісті: «Мотря», «Не вбивай», «Батурин»,

«Полтава», «З-під Полтави до Бендер» Б. Лепкого. Лінгвіст робить висновок, що застарілі іменники у цих творах переважно виконують роль засобів створення історичного колориту, але зображення матеріального світу не вичерпує усіх їх функцій: духовне життя, інтереси та спрямування людини і суспільства в Україні на зламі XII-XIII ст. теж знаходиться у радіусі дії значення і смислу застарілих іменників [58].

У статті «Емоційно-експресивна лексика в мові творів Івана Котляревського (на матеріалі поеми «Енеїда»)» Л. Шпачук зазначає, що особливо широко емоційно-експресивна лексика в «Енеїді» виявлена в системі слів на означення дії. Письменник застосовує надзвичайно багатий арсенал дієслів як для характеристики поведінки, душевного і фізичного стану персонажів, так і для змалювання різних картин і ситуацій. «У поемі часто пряме називання особи підсилюється емоційно-оцінним образним іменниковим її означенням. Особливо виразно це виявляється щодо негативних персонажів» [72, с. 213].

У праці «Словотвірні особливості неологізмів у поезіях М. Семенка» С. Лісняк досліджує дериваційну структуру іменників; підкреслюючи: «Авторські новотвори М. Семенка являють собою мовне винахідництво, яке, проте, спирається на традиції загальнонародної мови, оскільки творяться нові слова із тих же морфем і тими ж способами, які існують у мові. Особливість їх полягає у незвичному поєднанні словотвірних елементів, у сполучуваності афіксів з тими основами, з якими вони не сполучуються в узусальному словотворі» [39, с. 97]. На думку автора статті, індивідуально-авторські новотвори органічно входять у словесну тканину творів того чи іншого письменника і є одним із найважливіших засобів визначення індивідуальності та своєрідності їх художньої мови [39]. Аналіз наукової літератури показав що, словотвірна структура іменників цікавить і вчених, які досліджують художні твори, а також тих, хто вивчає різні пласти лексики. Наприклад, у статті «Словотвірні особливості українських іменників –

оцінних назв осіб жіночої статі» Т. Вільчинська розглядає похідні із модифікаційним та мутаційним і кваліфікаційним словотвірними значеннями [10].

Використовуючи багатий і переконливий фактологічний матеріал, О. Микитин вивчає структурно-семантичні особливості словотвірних парадигм іменників – назв рідин у сучасній українській мові [41].

Л. Павленко у статті «Чисте складання в системі іменникового словотвору давньоруської мови» зазначає, що «для пізнання специфіки дериваційної системи сучасної української мови актуальним є діахронічне дослідження процесів становлення та продуктивності словотвірних типів, вивчення історії формування похідних назв, їх динаміки й статичності» [52, с. 61].

Про шляхи становлення самобутніх рис афіксального словотвору іменника йдеться у праці П. Білоусенка «Шляхи формування національної специфіки афіксального словотворення українського іменника». На його думку, як у сфері лексики, так і через словотвір різних частин мови (зокрема іменника) реалізується національна специфіка української мови, яка за тривалий період свого існування виробила ряд індивідуальних рис [3].

У статті «Сучасні українські аббревіатури : перспективи і стан дослідження» Р. Микульчик розглядає такі основні питання, як: класифікація аббревіатур; їх морфологічна характеристика; словотвір відаббревіатурних похідних слів. Серед причин скорочування виразів і їх поєднань дослідник називає «темпи життя й перегони з часом, господарські, суспільні та політичні зміни, розбудову державного адміністративного апарату, політичних партій і різних організацій, утворення нових закладів праці й місць торгівлі, потік наукових і технічних термінів. Це пов'язано з інтенсивним розвитком засобів масової інформації, розширенням інформації й одночасно з тенденцією до стислості» [43, с. 12]. Дослідник вивчає аббревіацію початку ХХ століття, бо саме у цей час, за його даними, українська мова збагатилася такими

дериватами; саме у цей період «скорочення й аббревіатури стають зручним засобом пропаганди й реклами; полегшують запам'ятовування довгих назв (мнемотехнічна функція) й одночасно функціювання в українській мові чужих назв без потреби їх розгортання й пояснення» [43, с. 12].

Отже, опрацьована наукова література дозволяє зробити висновок, що семантика та особливості словотвору іменника залишається у полі зору дослідників мови. Нині вирішують ряд питань деривації іменника, серед яких окреме місце посідає проблема словотвірної структури похідних іменників у художніх текстах.

1.3. Оптимальні шляхи навчання словотвору української мови

Науковці-методисти, орієнтуючись на досягнення мовознавчої науки, подають рекомендації щодо оптимальних шляхів навчання української мови здобувачів освіти різних вікових категорій. Наприклад, Ю. Огарь у статті «Система особистісно орієнтованих вправ і завдань у процесі навчання граматики української мови в закладах загальної середньої освіти» зосереджує увагу на тому, що учні повинні не лише «класифікувати мовні явища, але й звертати увагу на норми узгодження мовних одиниць, мовленнєву культуру» [50, с. 175]. На основі аналізу праць українських лінгводидактів дослідник з'ясовує ознаки, підходи та критерії до класифікації вправ; робить висновок щодо формування граматично нормативного мовлення учнів у процесі навчання граматики української мови; підкреслює його ефективність за умови впровадження в освітній процес системи особистісно орієнтованих вправ і завдань. Автор статті стверджує, що саме такі вправи й завдання забезпечать формування духовного світу учнів, системи загальнолюдських, національних, особистісних ціннісних орієнтирів [50, с. 179].

Цікавою є праця «Особливості формування морфемно-словотвірних компетенцій здобувачів початкової освіти (на прикладі ігрових технологій і технологій розвитку критичного мислення)», у якій Л. Чемоніна висвітлює доцільність ознайомлення дітей на пропедевтичному рівні із засобами словотворення у процесі вивчення морфемної будови слова і морфології; розглядає особливості формування морфемно-словотвірних компетенцій через ігрові технології навчання і технології розвитку критичного мислення; пропонує завдання на основі різноманітних стратегій [69]. Оскільки саме у початковій школі закладають основи усіх базових умінь і навичок школярів, «формування морфемно-словотвірних компетенцій учнів – процес, який вимагає дотримання наступності та перспективності, урахування вікових особливостей здобувачів початкової освіти, поступове ускладнення лексичного матеріалу, дібраного вчителем для аналізу, і змісту завдань» [69, с. 77]. У статті не тільки наведено завдання для роботи на уроці, а й надано методичний коментар щодо ефективного проведення навчальної роботи в ігровій формі, що відповідає віковим особливостям дітей.

О. Хоменко у статті «Формування словотвірних умінь в учнів основної школи» зазначає, що одним з найважливіших завдань, які стоять перед методистами та вчителями-практиками є формування в учнів міцних словотвірних умінь. Науковець підкреслює, що під визначеними вміннями йдеться про «морфемно-аналітичні вміння, в основі яких лежить виділення мінімально значущих елементів слова; власне словотвірні вміння, пов'язані зі з'ясуванням співвідношення твірного й похідного слів і встановленням способу словотворення; вміння слововживання, що забезпечують активізацію слів із різними морфемами, правильне та доречне використання цих слів в усних і писемних висловлюваннях різних типів. Важливість формування зазначених умінь полягає в тому, що вони є основою для орфографічної, лексичної, граматичної, мовленнєвої та стилістичної роботи в школі» [64, с. 132].

Орієнтуючись на структуру змісту шкільного розділу «Будова слова. Словотвір. Орфографія», у якому розмежовано дві частини (знання й уміння); автор статті у навчанні виділяє методи формування знань (пізнавальні) та методи формування умінь (тренувальні) та вказує: «Для виявлення рівня відповідності знань і вмінь учнів освітньому стандарту застосовуємо методи контролю і самоконтролю, які спрямовані на формування контрольних оцінних дій школярів. У сукупності всі вищезазначені методи забезпечують цикл навчання морфеміки й словотвору» [64, с. 132].

О. Хоменко серед пізнавальних методів описує пояснювальний, зокрема пояснювально-ілюстративний та інформаційно-рецептивний; та пошуковий, а саме: проблемний та евристичний; оскільки функція цих методів «полягає в організації осмислення значень, форми і функцій морфемних і словотвірних одиниць і в засвоєнні учнями мінімуму знань про ці одиниці, які необхідні і достатні для роботи над ними в процесі вивчення програмового матеріалу» [64, с. 133]. Щодо тренувальних методів, то автор визначає найефективнішими такі, як: спостереження, морфемний розбір, словотвірний розбір, реконструювання, конструювання, роботу зі шкільним словотворчим словником, дидактичні ігри, тому що вони «спрямовані на закріплення теоретичних знань учнів з морфеміки й словотвору та відпрацювання умінь усвідомлено знаходити в слові всі його значущі частини і розуміти функціональну роль кожної; тлумачити значення похідних слів з опорою на структурно-семантичні зв'язки споріднених слів; правильно утворювати форми слова і похідні слова; доцільно і доречно використовувати слова з різними афіксами у власній мовній практиці» [64, с. 133]. Науковець робить висновок, що обираючи методи навчання морфеміки й словотвору в основній школі, вчитель повинен враховувати дидактичні цілі і завдання.

Проблемам навчання словотвірної системи української мови у взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком учнів 5–9 класів закладів загальної

середньої освіти присвячена наукова робота О. Д. Кулик «Мовленнєвий розвиток учнів 5–9 класів закладів загальної середньої освіти в процесі навчання словотвірної системи української мови». Дисертантка теоретично обґрунтовує положення теорії пізнання й теорії розуміння, зводить їх у площину методики наскрізного навчання словотвірної системи української мови у взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком учнів; аналізує взаємозв'язки словотвірного й інших рівнів мови; окреслює етапи рефлексійної діяльності учнів під час вивчення словотвірної системи української мови; акцентуючи, що стимулом для неї є словотвірний аналіз тексту або лінгвістичний аналіз тексту на морфемно-словотвірному рівні [36].

Отже, науково-методичні джерела допомагають визначитися з методами і принципами навчання морфеміки й словотвору в основній школі.

1.4. Текстоцентричний підхід до питання функціонування іменників в українських народних піснях

Оскільки текст вважають «посередником комунікації, що фіксує стратегічну програму адресанта, інтерпретовану адресатом» [27, с. 185]; серед комунікативно зорієнтованих підходів навчання мови залишається у пріоритеті текстоцентричний підхід, який базується на вивченні мовного матеріалу на зразках різножанрових і різностильових текстів [19, с. 66].

«Застосування текстоцентричного підходу та, зокрема, тексту як комунікативної цілісності відкриває низку можливостей: 1) комплексно розвивати усі види мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання та письмо); 2) відображати функціонування мовних одиниць в усній та писемній формах мови; 3) розглядати граматичні явища в межах цілісного мовного масиву; 4) формувати мовленнєві звички та навички» [19, с. 66].

Вітчизняні мовознавці, зважаючи на значення тексту як комунікативної єдності, використовують текстовий матеріал у підручниках з української

мови для основної і старшої школи, оскільки «модель вивчення мови на основі тексту дає можливість комплексно розвивати вміння і навички учнів у всіх видах мовленнєвої діяльності, а також здійснювати функціональний підхід до подання й засвоєння мовної теорії» [4].

Актуальність текстоцентричного підходу і його реалізації в підручниках засвідчують праці українських дослідників таких, як: І. Гудзик, Н. Бондаренко, О. Петрук, О. Хорошковська, Г. Шелехова.

Доречно зупинитися на деяких наукових розвідках, присвячених цій проблемі. Так, О. Павлик досліджує текстоцентричний підхід до навчання української мови як другої (близькоспорідненої). Мовознавиця стверджує, що «у зв'язку з посиленням комунікативно-функціональної спрямованості навчання української мови, підвищенням уваги до мови як чинника збереження і творення національної культури народу, його ментальності все більшу увагу лінгводидактів привертає проблема навчання мови на текстовій основі» [53, с. 109]. Автор статті переконує, що послідовність роботи над текстом передбачає урахування специфіки того розділу мови, якому навчають; оскільки «текст слугує відправними мотиваційними моментом для аналітичної роботи над знаходженням виучуваних мовних одиниць і явищ; з'ясуванням їх взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи; спостереженням над їх функціонуванням у мовленні та подальшої конструктивної і творчої роботи з відпрацювання відповідних мовних і мовленнєвих умінь і навичок» [53, с. 111].

О. Павлик пропонує систему етапів використання текстоцентричного підходу у процесі особливостей навчання певної мови, яка охоплює вісім позицій та сприяє формуванню відповідних мовних і мовленнєвих умінь та навичок школярів на основі тексту з урахуванням явищ транспозиції та інтерференції [53, с. 111-112].

Цікавою, на нашу думку, є стаття «Текстоцентричний і лінгвокраєзнавчий аспекти в навчанні української мови як іноземної (на

прикладі вивчення постаті Миколи Леонтовича)», у якій М. Вінтонів та Т. М. Вінтонів подають аналіз основних різновидів лінгводидактичного опрацювання лінгвокраїнознавчого матеріалу під час вивчення української мови як іноземної; а також визначають методи організації навчальної діяльності; особливості використання текстоцентричного підходу з урахуванням, що текст є комунікативною цілісністю, яка відкриває широкі можливості у викладанні української мови як іноземної [11]. Автори підкреслюють, «щоб вивчити мову, необхідно знати і культуру цього народу. Важливим є добір і презентація матеріалу для вивчення української мови як іноземної, зокрема на яких текстах вивчати мовні явища, яку тему для обговорення обирати, що найкраще сприятиме розумінню саме ментальності народу, його історії і культури, а також допоможе іноземцям адаптуватися в університетському середовищі та країні» [11, с. 21-22].

Для продуктивного спілкування в міжкультурному середовищі, на думку сучасних лінгводидактів, іноземним студентам необхідні знання традицій і звичаїв, норм і цінностей, властивих культурі українського народу; оскільки рівень таких знань позитивно впливає на формування особистісних якостей поведінки, культури усного і писемного мовлення [38, с. 253-263]. Основний принцип сучасної лінгвометодики – текстова основа навчання рідної та іноземної мов.

Продовжують бути актуальними питання «збагачення навчальної текстотеки» й використання художніх текстів у мовному навчанні. Наразі змінюються життєві реалії нашої країни; а також контингент студентів-іноземців, що спонукає до добору таких текстів, які відповідають вимогам сьогодення і орієнтовані на новітні напрацювання методики навчання іноземних мов [11].

Г. Швець стверджує, що «художній текст є універсальним навчальним матеріалом, який завдяки емоційному впливу активізує мовленнєво-мисленнєві та мнемічні механізми, сприяє розвитку лексичного запасу,

країнознавчих знань, критичного мислення, креативності студентів... з огляду на культурологічну спрямованість сучасного навчання іноземних мов важливим є залучення до текстотеки з української мови як іноземної матеріалів про знакові постаті української культури» [70, с. 206].

Н. Голуб та О. Горошкіна у пропонованих роботах визначають текстоцентричний принцип як основний засіб для застосування текстів у процесі «навчання задля читання, переказування, проведення словникової роботи; визначення й осмислення теми, головної думки; з'ясування ознак і композиційних елементів тексту; визначення стильових рис, мети висловлення; співвіднесення мовних засобів із задумом, типом, жанром, стилем мовлення; організації самостійної роботи; визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів; виявлення й маркування певного мовного явища» [18, с. 27].

У сучасних лінгводидактичних працях робота з текстом визначена як надзвичайно важлива, через те що текст розвиває компетентність з української мови, сприяє інтеграції за тематичним принципом і встановленню міжпредметних зв'язків. Продуктивна робота з різними типами текстів збагачує іноземних студентів інформаційно; сприяє їхній адаптації до різних життєвих ситуацій, тому що «текст – це не тільки об'єкт розуміння, вивчення, але й джерело інформації» [11, с. 22].

Важливо зазначити, що питання функціонування іменників в українських народних піснях у контексті текстоцентричного підходу є актуальним у сучасній мовознавчій науці. Так, Р. Сердега пише, що лінгвофольклористика, яка перебуває на стику з мовознавством; «розглядає мовний матеріал у специфічних ракурсах, що дозволяють говорити про особливу семантику та особливу функцію фольклорного слова» [60, с. 167]; «конотативність фольклорного слова багато в чому зумовлюється особливостями фольклорної мови, яка містить у собі оцінний компонент, залежний від жанрової специфіки текстів усної народної творчості та вимог

фольклору загалом. Контекст визначає вибір слова, але вибір цей порівняно обмежений і обране слово вже має ті комунікації, які органічно підключаються у загальні зв'язки фольклорного твору» [60, с. 168].

Р. Сердега підкреслює, що своєрідність семантики фольклорного слова відображається на усіх його структурних рівнях, у тому числі й на морфемному; тому слід пам'ятати, що «народно-поетичне слово живе тільки в тексті і вся його змістова і словотвірна специфіка зумовлена цією обставиною» [61, с. 178]. Науковець аналізує особливості словотвірної структури і функціонування складних слів в українських народних піснях; окремо описуючи композити та юктапозити; визначає експресивні словотворчі засоби у фольклорних текстах [61, с. 179-198].

У статті «Функціонування іменників-демінутивів в українських народних родинно-побутових піснях» Л. Стовбур називає похідні іменники, утворені за допомогою демінутивних суфіксів, найвиразнішим і найпотужнішим стилістичним засобом передачі мовних контрастів у фольклорному тексті. Дослідниця зазначає: «Вибір засобів морфологічного способу творення іменників в українських народних родинно-побутових піснях підпорядковується основному художньому завданню цього жанру – створенню максимального ліризму шляхом використання експресивних, емоційно забарвлених слів і мовновиразових форм, утворених здебільшого суфіксальним способом. У цих текстах поширеними іменниковими утвореннями є форми суб'єктивної оцінки» [62, с. 409].

Доречно зупинитися на праці молодшої дослідниці О. Морозенко «Структурно-дериваційні і семантико-мотиваційні особливості найменувань українських народних пісень», у якій подано комплексну характеристику українських фольклоронімів. Автор підкреслює: «Найменування українських народних пісень мають широку перспективу застосування в навчально-виховному процесі середньої та вищої школи. Вони використовуються як наочний та ілюстративний матеріал, котрий може бути підібрано залежно від

особливостей теми, а також спонукають учнів та студентів до виявлення й аналізу особливостей їхнього функціонування в загальній системі української мови, напрацювання необхідного для засвоєння матеріалу досвіду» [46]. Дослідниця звертає увагу на те, що «тексти народних пісень є вагомим надбанням як загальноукраїнського творчого доробку, так і світового мистецтва загалом» [46].

С. Єрмоленко зазначає, що «мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу. Вона має важливе пізнавально-виховне та естетичне значення... У народнорозмовній мові здавна вироблялися словесно-виражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу. Вони ставали основою народнопісенного словника, словника інших фольклорних жанрів [25, с. 17-18].

Отже, українська народна пісня як важливий виразник самобутньої культури залишається у полі зору багатьох науковців: філологів, етнографів, істориків тощо. Наразі відомі різні погляди щодо принципів та особливостей поділу українських народних пісень на групи. Вітчизняні науковці різнобічно характеризували пісенні тексти, диференціюючи їх за типологічним, жанровим, тематичним та іншими критеріями.

Висновки до першого розділу

У сучасній лінгвістиці, як свідчить аналіз наукової літератури, іменник вивчають у різних аспектах, а саме: самобутні риси й тенденції розвитку категорії роду; історичні коментарі відмінкових закінчень іменників першої відміни сучасної української мови; транспозиційний потенціал іменника; семантичні функції відмінків іменника в українській мові; словозміну іменників I відміни в українських запорізько-надазовських говірках; терміни

на означення категорій іменника у граматичних працях 20–30-х років кінця XIX початку XX сторіччя тощо.

Окремі наукові праці присвячені вивченню особливостей словотвірної структури похідних іменників; продуктивності дериваційних засобів, специфіки семантики твірних основ та утворених дериватів тощо.

За даними науково-методичної літератури, дослідники розробляють оптимальні шляхи навчання словотвору різних частин мови, зокрема й українського іменника; надають перевагу особистісно орієнтованим вправам і завданням, оскільки вони можуть забезпечити формування духовного світу учнів, системи загальнолюдських, національних, особистісних ціннісних орієнтирів, сприяти розвитку вмінь словотвірного аналізу похідних слів.

Опрацьовані науково-методичні джерела допомагають визначитися з методами і принципами навчання морфеміки й словотвору в основній школі.

Важливо зазначити, що сучасні лінгводидактичні праці роботу з текстом визначають як надзвичайно важливу, з огляду на те, що текст розвиває компетентність з української мови, сприяє інтеграції за тематичним принципом і встановленню міжпредметних зв'язків.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ ІМЕННИКІВ, ЗАФІКСОВАНИХ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Серед 585 дериватів, зафіксованих в академічному виданні «Танцювальні пісні» (1970 року), наявні такі, що утворені за допомогою різновидів морфологічного способу творення, зокрема: 462 мовні одиниці суфіксацією (79 % від усіх проаналізованих похідних іменників), 61 слово утворено шляхом осново- та словоскладання (10,3 %); 16 дериватів – шляхом конфіксації (3 %), 7 похідних іменників утворено безафіксним способом (1 %), 4 похідних слова – результат префіксації (0,7 %). Також неморфологічний спосіб творення репрезентовано 35 іменниками, що утворені морфолого-синтаксичним способом (субстантивацією – 6 %).

2.1. Деривати, утворені різновидами морфологічного способу творення

2.1.1 Суфіксальні деривати. За даними фактологічного матеріалу, найбільша кількість похідних слів утворена за допомогою суфіксального способу творення (462 приклади). З огляду на такий стан справ, важливо простежити активність словотвірних типів та продуктивність суфіксальних морфем.

У процесі здійснення словотвірного аналізу дібраних мовних одиниць встановлено, що у структурі досліджуваних слів виокремлено 35 суфіксів, тому подальший виклад матеріалу здійснено з урахуванням зменшення рівня активності словотвірних типів і продуктивності відповідних афіксів.

Суфікс **-к-** продукує найбільшу кількість похідних іменників, які можна диференціювати за такими лексико-словотвірними групами:

- 1) назви осіб за характерними ознаками (за статтю; національністю; родинними стосунками; видом діяльності тощо): *Дівки, молодиці терем будували* [ХІ, с. 76]; *Біле плаття її батько купив* [ХІ, с. 77]; *Поїхав Іван Аж до ворожки* [ХІ, с. 83]; *З гордою свашечкою, з хорошою співачкою* [ХІ, с. 85]; *Хоче мене батько за конюха дати* [ХІ, с. 95]; *Поїхала жінка до матері в гості* [ХІ, с. 99]; *Шире поле і татарку, Яре жито і плесканку* [ХІ, с. 103]; *Не так матір, як дочку, Бо хороша на личку* [ПМ, с. 111]; *Ох ви, дітки мої, мої голуб'ята!* [ПГ, с. 117]; *Ой ненько моя, Коли ласка твоя, Пусту мене на музики* [ПГ, с. 119]; *На городі дичка. Вчора була дівчинонька, Тепер молодичка* [ПГ, с. 140]; *А мій нянько такий бив, Що мотикой рубав дриб* [ПГ, с. 146]; *Ой хоч же я не хороша на виду – Буде з мене господиенька доладу!* [ПГ, с. 154]; *Я б її цілував, милував, А до псца кухарку найняв* [ПГ, с. 199]; *А наймишка почула, із запічка зіпхнула* [ПГ, с. 202]; *І дитинка маленька Уродилася сліпенька* [ПГ, с. 215]; *Він шинкарці у шиночку за півкварти заложив* [ПГ, с. 224]; *Була бабка руда* [ПГ, с. 264];
- 2) іменники на означення предметів побуту (посуду, одягу, інше): *Треба ложки, треба миски, Ще й до того колиски* [ПМ, с. 110]; *Хоч і дала вечеряти, та не дала ложки* [ПГ, с. 143]; *Який батько, такий син: Виносили з діжки сир* [ПГ, с. 148]; *Що виведе нитку, то пошиє свитку* [ХІ, с. 98]; *Ще й до того колиски* [ПМ, с. 110]; *Цок, цок підківками!* [ПГ, с. 122]; *Золотії підківки на шнурку* [ПГ, с. 167]; *Сап'янові чобітці та й шабелька при боці* [ПГ, с. 196]; *Пішов би я на три годи На свічку прохати* [ПГ, с. 198]; *Червоною китайкою личенько в'язала* [ПГ, с. 200]; *Не з мішками, не з мішками, а все з торбинками* [ПГ, с. 240]; *Я писанок написала, То всіх хлопців дарувала* [ХІ, с. 78]; *Наварю я каші. А в тій каші грудка мила* [ХІ, с. 82];

- 3) найменування певної місцевості: *Сад підмітала, **грядку** копала* [ХІ, с. 75]; *Виорем **нивку** ми, виорем; Ми просо засієм, засієм!* [ХІ, с. 76]; *Ані **дорожки**. Поїхав Іван Аж до ворожки* [ХІ, с. 83]; *Ой на горі монастир, До нього **доріжка*** [ПГ, с. 277]; *Поставлю я **кладку** через сіножатку* [ХІ, с. 102]; *Ой на горі, на **полянці**, В понеділок дуже вранці* [ПГ, с. 263]; *На городі **ямка**, люблю, мамо, Ванька* [ПГ, с. 171];
- 4) найменування тварин, комах, птахів, риб та частин їх тіла: *Зосталася **кізка*** [ПГ, с. 277]; *На ній луска золота, **Плітка** красна, молода* [ПГ, с. 131]; *З'їли попа комарі, А попадю **мурашки*** [ПГ, с. 136]; *Скакала **жабка** Понад річкою, За нев Іваньо, Як з вуздечкою* [ХІ, с. 82]; *А я його шапкою, А він мене **лапкою*** [ПГ, с. 149]; *Осталася б його мила, як сива **голубка*** [ПГ, с. 149]; *Буду **рибку** варить – буду доливати* [ПГ, с. 208];
- 5) найменування частин людського тіла: *Король по городу ходить, король білі **ручки** ломить* [ХІ, с. 71]; *Черевички невеличкі, а **ніжка** тоненька* [ПГ, с. 170]; *Ой встань, устань, подоляночко, Обмий **личко**, як ту скляночку* [ХІ, с. 72]; *Подивися в **очки** та потіи дівочки* [ХІ, с. 72]; *Чом не любиш Івана, Що **головка** кудрява?* [ПГ, с. 182]; *Не так матір, як дочку, Бо хороша на **личку*** [ПМ, с. 111];
- 6) іменники, що називають рослини та їх плоди: *Най не іде у **грушки*** [ПГ, с. 136]; *Наварила баба **ріпки*** [ПГ, с. 276]; *На городі **дичка**. Вчора була дівчинонька, Тепер молодичка* [ПГ, с. 140]; *За городом **тичка** і в городі **тичка*** [ПГ, с. 280]; *У городі **дичка**, за городом **тичка*** [ПГ, с. 117]; *Тупу, тупу до дівок, наївшися **ягідок*** [ПГ, с. 178];
- 7) антропоніми-демінутиви: *Ой чула ти, **Ганко**, кличе тебе батько!* [ХІ, с. 95]; *Запряжу я курку в дροжки та й поїду до **Явдошки**!* [ПГ, с. 115]; *Ой матінко, прийшов **Яківко*** [ПГ, с. 171]; *На городі **ямка**, люблю, мамо, **Ванька*** [ПГ, с. 171]; *А в дівчини **Ганки** смолянїї **лавки*** [ПГ, с. 178];

- 8) найменування музичних інструментів: *Гоп, чук, баранчук, А на боці дудка* [ПГ, с. 139]; *На вулиці скрипка грає* [ПК, с. 287]; *На вулиці дудка грає* [ПК, с. 289].

Поодинокими прикладами представлені 1) назви часу доби: *Доню, доню, в темні нічки Знапастиш ти черевички* [ПГ, с. 182]; 2) найменування водойми: *Ой на річці та й на кладочці, Там дівонька вимивалася* [ХІ, с. 77]; 3) абстрактна назва: *Пошли мені, милий боже, да мужа до душки* [ПГ, с. 207]; 4) іменник на означення певної міри: *За велику ціну – За папушку тютюну* [ПГ, с. 275]; 5) назва результату відповідної дії: *Заглядаю в оконечко – За Марусю сварка* [ПГ, с. 149].

За даними фактологічного матеріалу, другим за продуктивністю є суфікс *-ок (-очок)*, який за словотвірним типом іменникових утворень має розгалужену систему значень. Наявні, наприклад, такі лексико-словотвірні групи найменувань з відтінком зменшеності або пестливості:

- назви різноманітних предметів побуту (знарядь праці, засобів хатнього вжитку, посуду, грошових одиниць тощо): *А я його батіжком, А він мене тиріжком* [ПГ, с. 149]; *Не бий мене, моя мати, рушничком біленьким* [ПГ, с. 185]; *Грай, музику, коли граєш, Коли добрий смичок маєш* [ПГ, с. 126]; *Шапка на кілочку* [ПГ, с. 139]; *Продали козла за шажок, за шажок* [ХІ, с. 76]; *Хоч і дала вечеряти, та не дала ложки, Насипала в черепочок як собаці трошки* [ПГ, с. 143]; *Червонії чоботи на кілку, Золотії підківки на шнурку* [ПГ, с. 167]; *Сидить на кілочку, пряде сорочку* [ХІ, с. 98]; *Качалочки в головочки, а пранички в бочки* [ПГ, с. 210]; *І копійку на горілку, і шажок на медок* [ПГ, с. 258];
- найменування одягу та взуття: *А чулочки пані-матка дала, Щоб хороша панянка була* [ХІ, с. 78]; *Йа в кожушку тепленько, А в хвартушку файненько* [ПГ, с. 124]; *То з ниток, то з латок, Аби бабці кожушок* [ПГ, с. 266]; *Против батько шаровари, А мати – сорочку, А син – поясок, А дочечка – фартушок* [ПГ, с. 140]; *Черевички її мати*

- дала [XI, с. 77]; *Ой цок **чобіток**, а в переду дірка!* [ПГ, с. 219];
*Наступає русу косу чобітком, **сапожком*** [ПГ, с. 255];
- назви певних місць або місцевості: *Повели козла на **торжок**, на **торжок*** [XI, с. 76]; *Звоювали панянки три крамки, три крамки, А молодиці три **двірки**, три **двірки*** [XI, с. 79]; *Люби мене на сонечку, а я тебе в **холодку!*** [ПГ, с. 185]; *Ой не ходи, старий, Біля мого **частоколочку*** [XI, с. 84]; *Шире поле і **лісочки** – Середнянски то дівочки* [XI, с. 103]; *На дубові, на **вершечку**, Там посіяв козак гречку* [ПМ, с. 110]; *На **бережку** у **ставка**, на дощечці у млинка* [ПГ, с. 194]; *На **горбочку** сиджу та й збираю вишні* [ПГ, с. 213];
 - найменування частин тіла людини: *Щоб у мене молоді не болів **животок*** [ПГ, с. 258]; *Як почула **голосок**, розчесала **волосок*** [ПГ, с. 187]; *В кого чорний **вусок**, тому рибки кусок* [ПГ, с. 208]; *Возьмися в **бочки**, покажи нам скочки* [XI, с. 72]; *По його **слідочку** Перстником та покотила* [XI, с. 84]; *Захилившись у куток, по сім чарок у **роток*** [ПГ, с. 281];
 - назви рослин, їх плодів або частин: *А нашії **огірочки** Так ся в'ють, так ся в'ють* [XI, с. 68]; *Ой вийте сі, **огірочки**, Зелененькії **попліточки*** [XI, с. 68]; *Ой посіяв **горошок** на поповій нивці* [ПГ, с. 172]; *Вродився горох в три **стручки**, в три **стручки*** [XI, с. 79]; *Посадила на **пеньочку** та й ворона вкрала* [ПГ, с. 246];
 - найменування напоїв та їжі: *Прийди, прийди, бородань, **гречаничок** тобі дам* [ПГ, с. 231]; *Горівонька, як **медок**, А грошики, як **ледок*** [ПГ, с. 150]; *Жар, мати, капусточки, жар, мати, **пиріжків*** [ПГ, с. 169];
 - назви тварин, частин їх тіла та птахів: *Солом'яні **бички** мав, На припічку запрягав* [ПГ, с. 192]; *Піймали козла за **ріжок**, за **ріжок*** [XI, с. 76]; *Бо у мене **півничок** господар, господар* [ПГ, с. 255];

- найменування осіб за віковими особливостями: *Як загадав старичок, як загадав мужичок* [ПГ, с. 237].

Одним іменником представлена назва спеціальної господарської будівлі: *Дивно ж нам, дивнесенько – А парубки три млинки* [XI, с. 80].

Функцію творення іменників із пестливим значенням виконує також суфікс **-оньк-**; який виокремлюється у дериватах, що можна диференціювати за такими лексико-словотвірними групами, наприклад:

- назви осіб (за видом діяльності, соціальним статусом, віковими особливостями, сімейними стосунками тощо): *Воротаре, воротароньку, відчини воротонька!* [XI, с. 65]; *Оженися, мій синоньку, до своєї волі* [ПГ, с. 199]; *Не бери си удовоньки молодесенької* [ПГ, с. 199]; *Ведемо ти дівоньку йа в рутянім віоньку* [XI, с. 65]; *Ой на річці та й на кладочці, Там дівонька вимивалася* [XI, с. 77]; *Зелена капуста. Козаченько дівчиноньку цілує у вуста* [ПГ, с. 132]; *Не смійтеся, дівчатонька, Що я отарпався* [ПГ, с. 137]; *До нас, до нас, парубоньки, Бо ми маєм писаноньки* [XI, с. 78]; *А за кого, матіонько* [XI, с. 93]; *Ой жоно моя, жононько, та люби мене, серденько!* [XI, с. 98]; *А вишнянська собітонька цмава, Шитка при ній челядонька спала* [XI, с. 102];
- найменування частин тіла людини: *Оченьки – як ясоньки, губоньки – як роженьки* [ПГ, с. 196]; *Гей, козаче уродливий, молоденький та жартливий, Усоньки чорнявії, зубоньки перловії* [ПГ, с. 196]; *Ой дай мені, чого хочеться, Нехай моя головонька не клопочеться* [ПГ, с. 199]; *Там то хлопець, там то зух, Кучероньки коло ух* [ПГ, с. 137]; *Не так тими бровоньками, як сірими волоньками* [ПГ, с. 144];
- абстрактні назви: *Мати правдоньку сказала – Черевички я стоптала* [ПГ, с. 183]; *Бачиш мою нуждоньку – б'ють мене за тебе!* [ПГ, с. 185]; *Чи з тим молод козаченьком, що він з красонькою* [ПГ, с. 199]; *Не*

- робіте шкідоньки нікому, нікому!* [ПГ, с. 255]; *Ой ти мені доганоньки не давай* [ПГ, с. 154];
- найменування птахів: *Сивий соколоньку пливи по Дунаю, Пливи по Дунаю, бери дівку скраю* [ХІ, с. 72]; *Понад гаєм, гаєм Совонька літала* [ПГ, с. 238]; *Тіпу, тіпу, куроньки, в господу, додому!* [ПГ, с. 255]; *Терем будували, вікон не виймали, Щоб не вилітав сивий соколонько* [ХІ, с. 76]; *А за кого ластівонько?* [ХІ, с. 93];
 - назви одягу та головних уборів: *Привезе шубоньку з лисами, з лисами, Червоні чоботи з носами, з носами* [ХІ, с. 79]; *Ведемо ти дівоньку йа в рутянім віоньку* [ХІ, с. 65]; *Я йому до пояса хустоньку учетила* [ХІ, с. 85]; *Я йому на шапоньку рутоньки натикала* [ХІ, с. 85];
 - найменування будівель та їх частин: *Ой чия то хатонька та й не метеная?* [ПГ, с. 180]; *Щоб у полі орав і в господоньці дбав* [ПГ, с. 207]; *Воротаре, воротароньку, відчини воротонька!* [ХІ, с. 65]; *А вишнянська собітонька цмава, Шитка при ній челядонька спала* [ХІ, с. 102];
 - назви рослин (різновидів квітів): *Я йому на шапоньку рутоньки натикала* [ХІ, с. 85]; *Оченьки – як ясоньки, губоньки – як роженьки* [ПГ, с. 196];
 - найменування опредмечених дій: *Та й візьмусі за підглядоньки – Вибирай си а челядоньки* [ХІ, с. 73]; *Видить Гандзенька – то не жартоньки* [ХІ, с. 90];
 - назви явищ природи: *Ой звідки вітронько повіє, повіє, Звідти мій миленький приїде, приїде* [ХІ, с. 79]; *Чи з росою, чи з росою, а чи з росонькою* [ПГ, с. 199].

Деякі лексико-словотвірні групи іменників із означеним суфіксом небагаточисленні, наприклад, по одному прикладу зафіксовано:

- 1) найменування напоїв: *Кучерями підтрясе, Горівоньки принесе* [ПГ, с. 150];
- 2) назви певних предметів: *До нас, до нас, парубоньки, Бо ми маєм*

писаноньки [XI, с. 78]; 3) найменування відбитку ноги чи лапи на певній поверхні: *Я його слідоньки перстеном обкружила* [XI, с. 85]; 4) назви тварин: *Не так тими бровоньками, як сірими волоньками* [ПГ, с. 144]; та 5) комах: *Веземо тобі вдари йа всі пчолоньки ярі* [XI, с. 65].

Четверте місце за продуктивністю творення іменникових дериватів, які зафіксовані в українських танцювальних піснях, посідає суфікс **-ин-**. Наявні, наприклад, такі лексико-словотвірні групи похідних слів:

- назви одягу й головних уборів: *Куплю своїй жоні спідничину з краму* [XI, с. 98]; *Сірачина по коліна Та й на заді пригоріла* [ПГ, с. 138]; *Та й хустину зелену, бо я люблю Олену* [ПГ, с. 161]; *Кожушина лопотить, Семен з дуба летить* [ПГ, с. 151]; *Тату, тату! – Чо ти, сину? – Купіть мені опанчину!* (опанча – «старовинний верхній одяг, що мав вигляд широкого плаща») [ПГ, с. 163]; *Купив мені сорочину – ось вона на мені!* [ПГ, с. 169]; *Купив мені фартушину – ось вона на мені!* [ПГ, с. 169]; *Дівки ляшка підпоїли, жупанину підкроїли* [ПГ, с. 185]; *У ряднині ростуть діти, а козак співає* [ПГ, с. 238]; *Була в його пояси́на ще й суконний камзельок* [ПГ, с. 224]; *Прийшло діло до одежі, він свитину заложив* [ПГ, с. 224];
- найменування осіб (за соціальним статусом, національністю тощо): *На городі бур'янина, люблю, мамо, дворянина* [ПГ, с. 171]; *Мужикова як княгиня – буде з неї господиня* [ПГ, с. 173]; *Ой так чини, як я чиню: А з дівчини – господиню!* [ПГ, с. 173]; *Фартух прала дівчина, плескалася рибчина* [ПГ, с. 195]; *Ой Василю, Васи́но, чи в нас поле насіяно?* [ПГ, с. 200]; *Ой оддайте мене да за татарина* [ПГ, с. 205]; *Ой оддайте мене да за турчина* [ПГ, с. 205];
- назви рослин: *Що ступлю, то влуплю Сухого деревця, ліщини, ліщини* [XI, с. 82]; *Ой на горі крушина, Чорні очі в Штефана* [ПГ, с. 150]; *На городі бур'янина, люблю, мамо, дворянина* [ПГ, с. 171]; *На городі*

- бузина лопушистая* [ПГ, с. 171]; *Ой дубина*, дубина, та листочків нема [ПГ, с. 181]; *Очерет, осичина*, В мене жінка позичена [ПГ, с. 209];
- іменники, що називають частини тіла: *Трясється ми ся чуприна*, *Любить мене дівчина* [ПГ, с. 147]; *А дівчина пішком ходить, Черевину візком возить* [ПГ, с. 153]; *У червоних запасах, З сивиною на висках* [ПГ, с. 260]; *Одна була волосина*, та й ту гнида переїла [ПГ, с. 279];
 - найменування певного місця у просторі: *Ой на дубі, на вершині*, *Сидить Семен в кожушині* [ПГ, с. 151]; *А в долині ярмарок* [ПГ, с. 275];
 - географічні назви: *Гой піду я в Буковину*, *Там я си оженю* [ПГ, с. 242]; *Ой мій чоловік на Волощину втік* [ПГ, с. 243];
 - найменування предметів побуту: *Ой дівчина, як дівчина*, *Черевина – як діжчина* [ПГ, с. 153]; *Ой я малий до дівчини*, *Треба мені драбичини* [ПГ, с. 147];
 - іменники-назви часових проміжків: *Якби такі очі мала, ніколи би-м я не спала – Ані вночі, ані в днину* [ПГ, с. 144];
 - найменування результатів діяльності павуків: *Повилася павутина*, *повилася*, *А Марія на Василя удалася* [XI, с. 86]; *І павук на воді й павутина пливле* [ПГ, с. 200];
 - абстрактні назви: *Чумудрина молода*; *Ліпше пиво, як вода* [ПГ, с. 139];
 - найменування риб: *Фартух прала дівчина*, *плескалася рибчина* [ПГ, с. 195];
 - назви будівель: *Я оддам, я продам кумові хатину* [ПГ, с. 117].

На п'ятому місці за продуктивністю, за даними словотвірного аналізу дібраних похідних іменників, стоїть афікс **-иц-**. За допомогою цього форманта утворені деривати, які належать до таких лексико-семантичних груп:

- назви осіб за характерними ознаками: *Дівки, молодиці терем будували* [XI, с. 76]; *У городі редька росте, процвітає*, *На козака удовиця киває*,

моргає [ПГ, с. 133]; *І п'яниця, і картівник, козак-забіяка!* [ПМ, с. 111]; *Ой на горі метелиця: віддаєся негідниця* [ПМ, с. 112]; *Погуляймо, братиця, Бо не хутко трапиться* [ПГ, с. 130]; *Як була я молодого преподобницею* [ПГ, с. 259];

- найменування рослин: *Шире поле, котелницю, Яре жито і пшеницю* [ХІ, с. 103]; *З паничем під корчем, Де травиця красна* [ПГ, с. 188]; *А в городі шовковиця, чорні брови в поповича* [ПГ, с. 187]; *Я терлицю поломлю, я такого не люблю!* [ПГ, с. 191]; *Ей дівчата, молодиці, Де підете на черниці?* [ПГ, с. 161]; *Запрягаймо, їдьмо На границю по пшеницю* [ПГ, с. 261];
- назви страв, певної їжі: *Капустиця* дивується: «Як всім гарно танцюється!» [ПГ, с. 117]; *Ой із тіста паляницю, А з дівчини – молодицю* [ПГ, с. 173]; *А хто любить губи, губи, а я печериці* [ПГ, с. 175]; *Нема жита ні снопа – вари варяниці* [ПГ, с. 238];
- найменування споруд та їх частин: *Ой там на дзвіниці* сповідав дяк молодиці [ПГ, с. 187]; *Ти сказала: до криниці, А я вийду по водицю* [ПМ, с. 108]; *Якби виріс до полиці, То би любив молодиці* [ПГ, с. 138-139]; *Повісила фартушину над віконницею* [ПГ, с. 259];
- назви одягу: *А йдіть, хлопці, в танець, Беріть рукавиці* [ПГ, с. 129]; *Купив мені спідницю – ось де вона на мені* [ПГ, с. 168];
- іменники на означення певного посуду: *Ой лопнув обруч біля мазниці, Дівчина козака вдарила по ниці* [ПГ, с. 179] «посуд для дьогтю»); *З помийниці воду брала, гречаники учиняла* [ПГ, с. 230].

Як показав аналіз фактологічного матеріалу, вісім словотвірних типів із суфіксом **-иц-** засвідчені одним прикладом; до таких належать найменування:

- 1) напоїв: *Дивно нам, дивнесенько – А парубки водицю* [ХІ, с. 80];
- 2) меблів: *Тебе вержусь під лавицю, сама піду на вулицю* [ПГ, с. 274];
- 3) частин тіла людини: *Прийшла жінка, одчепила, у потилицю набила* [ПГ, с. 238];
- 4) птахів: *Це тобі намистечко я купив, Це тебе я, горлице, полюбив!*

[ПГ, с. 177]; 5) українських звичаїв: *Ішов Гриць з **вечорниць** темненької ночі* [ПГ, с. 149]; 6) предметів: *Посипала по лавиці, Дала дітям по **палиці*** [ПГ, с. 276]; 7) обмеженого простору: *Запрягаймо, їдьмо На **границю** по пшеницю* [ПГ, с. 261]; 8) іншого чогось: *Як ударю **гопака** ще й метелиці; Не зістанеться з чобіт ні **жужжелиці**!* [ПГ, с. 133].

Шосте місце за продуктивністю, як засвідчив аналіз фактологічного матеріалу, розподіляють між собою два суфікси: **-еньк-** та **-очк-**. Ці афікси активно утворюють однакову кількість іменників-демінутивів, які можна погрупувати за певними значеннями, наприклад, деривати з морфемою **-еньк-** – це:

- назви осіб (переважно за родинними стосунками, хоча фіксуємо й за видом діяльності, національністю): *Дивітеся, **чоловіченьки**, Які в мене черевиченьки* [ХІ, с. 77]; *Любили ня два **ляшеньки*** [ПГ, с. 124]; *Черевички одтопчу, одтопчу, **Козаченька** приучу, приучу!* [ПГ, с. 121]; *Гриць мені, **мамуненько**, черевички купить* [ПГ, с. 170]; *Матусенька родила, Щоб дівчина любила* [ПГ, с. 208]; *Танцюй, танцюй, **свекрушенько**, та й на одній ніжці!* [ПГ, с. 211]; *І без хліба **татусенька** їсти посадили* [ПГ, с. 230]; *Заграй мені, **музиченьку**, різаком, різаком* [ПГ, с. 245]; *Ой ти, діду, **дідусенько**! І не край, і не лай* [ПГ, с. 267]; *Вмерла моя **бабусенька**, Зосталася кізка* [ПГ, с. 277];
- найменування частин людського тіла: *Та й вмию си білі **личеньки**, Та й взуюся в черевиченьки* [ХІ, с. 73]; *Червоною китайкою **личенько** в'язала* [ПГ, с. 200]; *Ой ляже, ляже Сам із собоюм, права **рученька** Під головою* [ХІ, с. 83]; *Туп, туп **ніженьками**, Цок, цок підківками!* [ПГ, с. 122]; *А по неї Настечка ходжала, ходжала, на воба **боченьки** глядала, глядала* [ХІ, с. 79]; *Люби мене, моя жоно, ще й моє **серденько**!* [ХІ, с. 98]; ***Оченьки** – як ясоньки, губоньки – як роженьки* [ПГ, с. 196];
- власні назви (антропоніми): *Другий парубочок – в Тимка **Івасенько*** [ХІ, с. 87]; *Єдна ми дівонька – а Томка **Марисенька*** [ХІ, с. 87]; *Друга*

ми дівонька – в Юська **Ганусенька** [XI, с. 87]; *Видить Гандзенька – то не жартоньки* [XI, с. 90]; *Василу, Василеньку, візьми мя на коника* [XI, с. 97]; *Марусенько, люблю тебе, не їж хліба – візьму тебе* [ПГ, с. 198];

- найменування рослин та їх плодів: *А я в полі була, пшениченьку жала* [ПГ, с. 200]; *Ой кум до куми горішеньки ніс* [ПГ, с. 281]; *Оченьки – як ясоньки, губоньки – як роженьки* [ПГ, с. 196];
- абстрактні назви: *Та я ж тебе, душенько, солоденьку найду* [ПГ, с. 250]; *Не дай мене, мати, за його, Ой, буде мені горенько в нього!* [XI, с. 92];
- найменування водойм та прилеглих місцин: *На річеньці та на дощечці, Там дівчина хлюпоцється* [XI, с. 77]; *Отам, отам з береженька Пригортаю до серденька* [ПГ, с. 145].

За нашими даними, кілька лексико-словотвірних груп представлені одним прикладом, як-от: 1) назви взуття: *Ой гоп черевиченьки Червонії невеличенькі!* [ПГ, с. 121]; 2) найменування інструментів: *Дівчино, серденько, забувсь козубеньки* [ПГ, с. 242]; 3) назви птахів: *Сиди, сиди, гусаченьку, та висиди гуси* [ПГ, с. 269]; 4) найменування частини доби: *Із ким же ти цю ніченьку ночуєш* [ПГ, с. 258].

Суфікс **-очк-** виокремлюємо в іменниках-демінутивах, які належать до таких лексико-словотвірних груп:

- назви осіб (у тому числі й антропоніми): *Десь тут була подоляночка, Десь тут була молодесенька* [XI, с. 71]; *Подивися в очки та потіш дівочки* [XI, с. 72]; *Як умилася подоляночка, Така стала, як паняночка* [XI, с. 72]; *Черевички її мати дала, Щоб хороша паняночка була* [XI, с. 77]; *Хто ю буде їсти? Хлопчики! Дівочки!* [XI, с. 82]; *Заїхав до тіточки, запутавсь в півміточки* [ПГ, с. 127]; *Ой Романе, Романочку, які в тебе дочки* [ПГ, с. 223]; *Сосідочко, голубочко, займіть мої гуси* [ПГ, с. 271];

- найменування одягу та головних уборів: *Привезе хусточку альбо дві, альбо дві, Єдвабну **стьоужочку** до землі, до землі* [XI, с. 79]; *А на дівки **хусточки**, А на хлопців є шлії, Бо хлопці довгошиї* [XI, с. 81]; *Заїхав до тіточки, запутавсь в **півміточки*** [ПГ, с. 127]; *А ми його не спізнали Та й **шапочки** познімали* [ПГ, с. 145]; *Купив мені **хустиночку** – ось де вона на мені* [ПГ, с. 168]; *Скраяв мені **курточку** до стану* [ПГ, с. 259];
- назви предметів побуту для хатніх справ: *А дівочка сиділа, **кужілочку** вертіла* [ПГ, с. 130]; *Купив мені **нагайочку** – ось де вона на стіні* [ПГ, с. 168]; ***Качалочки** в головочки, а пранички в бочки* [ПГ, с. 210];
- найменування певних споруд або будівельних конструкцій: *Ой на річці та й на **кладочці**, Там дівонька вимивалася* [XI, с. 77]; *Шяднум собі на лавочку, Буде палив **собіточку*** [XI, с. 102] «конструкція з гілок та сміття до свята Івана Купала»; *Я куплю, я зроблю **яточку** під тином* [ПГ, с. 117].

Двома прикладами, за даними фактологічного матеріалу, представлені такі групи демінутивів: 1) назви птахів: *Люби ж мене самую – я й **курочку** дарую* [ПГ, с. 174]; *Наша мати **голубочка** сіє муку з полубочка* [ПГ, с. 230]; 2) найменування рослин: *Льон, льон, льон, **конопельочки*** [ПГ, с. 158]; *Бо я така чарівна, Як **квіточка** майова* [ПГ, с. 184]; 3) назви риб: *Гарная, як **квіточка**, любая, як **рибочка*** [ПГ, с. 196]; *Ой дяк чи не дяк, – Впала **пліточка** у сак* [ПГ, с. 131]; 4) найменування посуду для напоїв: *Ой встань, устань, подоляночко, Обмий личко, як ту **скляночку*** [XI, с. 72]; *Торгувать, шинкувать буду **чарочками*** [ПГ, с. 117].

Частина дериватів із суфіксом **-очк-** є поодинокими утвореннями, що належать до різних за семантикою груп, наприклад: 1) назви меблів: *Шяднум собі на **лавочку**, Буде палив **собіточку*** [XI, с. 102]; 2) частини споруди: *А я шовком вишиваю: В **кватирочку** виглядаю* [ПГ, с. 260]; 3) найменування їжі: *Жар, мати, **капусточки**, жар, мати, пиріжків* [ПГ, с. 169]; та 4) напоїв: *У нас дівка така є, Що **горілочки** не п'є* [ПГ, с. 155]; 5) назви тварин: *Ти ж*

таки *поженеш та свиночки пасти* [ПГ, с. 155]; 6) найменування частини людського тіла: *Яка мати, така дочка, Бідна ж моя головочка!* [ПГ, с. 134]; 7) інша назва: *Ані тепло, ані впріє, – дірочками вітер віє* [ПГ, с. 144].

Функцію творення іменників із пестливим значенням також виконує формант **-ечк-**. Наявні у текстах українських народних пісень деривати можна погрупувати за лексико-словотвірними групами:

- назви предметів побуту або обладнання спеціального призначення: *На річеньці та на дощечці, Там дівчина хлюпоцеться* [ХІ, с. 77]; *Ялова дощечка лежала, лежала* [ХІ, с. 79]; *За нев Іваньо, Як з вуздечкою* [ХІ, с. 82]; *А не хочеш – вибачай, ложечки не мочай* [ПГ, с. 143]; *Пішов же я до дівчини – люлечки палити* [ПГ, с. 164]; *Купив мені нагаєчку – ось вона по мені!* [ПГ, с. 169]; *Наквасив би вас – нема діжечки* [ПГ, с. 180]; *Ой пекла млинці на покришечці* [ПГ, с. 202]; *Годувала Романа на подушечці* [ПГ, с. 202]; *А у мене цілу нічку Свічечка горіла* [ПГ, с. 252];
- назви осіб та власні найменування: *Ялова дощечка лежала, лежала, А по неї Настечка ходжала, ходжала* [ХІ, с. 79]; *З гордою свашечкою, з хорошою співачкою* [ХІ, с. 85]; *І люблю, і піду за Павлушечка !* [ПГ, с. 200]; *І люблю ж, і піду за Івашечка* [ПГ, с. 201];
- найменування частин тіла людини або тварини: *Ой заграйте, цибали, Щоб ніжечки дрижали!* [ПГ, с. 127]; *Прилетіла гуска, крилечками луска* [ПГ, с. 171];
- назви птахів: *І павич на воді, і павутечка* [ПГ, с. 200]; *Закувала зозулечка, Сидячи на свеклі* [ПГ, с. 261];
- назви рослин: *Я з'їм же йа грушечки. Я вип'ю йа юшечку* [ХІ, с. 69]; *Прислали мене пані петрушечки до юшечки* [ХІ, с. 70].

Зафіксовано по одному прикладу до лексико-словотвірних груп таких, як: найменування страв та напоїв (*І юшечка, і петрушечка* [ПГ, с. 280]); назви території або місцевості (*Ой не рости, кроне, У моєму огородечку* [ХІ, с. 84]); найменування явищ природи (*Люби мене на сонечку, а я тебе в*

холодку! [ПГ, с. 185]); комах (*Ще й павук на воді і **комашечка*** [ПГ, с. 201]); грибів (*Ой лопнув обруч біля діжечки, Дівчата мої **сироїжечки*** [ПГ, с. 179]); прикрас (*Купив мені **намистечко** – ось де воно на мені* [ПГ, с. 168]); абстрактні назви (*Кума люба, кума мила, кума – **душечка!*** [ПГ, с. 282]); найменування грошових одиниць (*Зажурився наш Хома, **Що копійчки** нема* [ПГ, с. 150]); частини будівлі (*Заглядаю в **оконечко** – За Марусю сварка* [ПГ, с. 149]).

Продуктивністю вирізняється також афікс **-ець**. Утворені шляхом приєднання цього суфікса іменники за семантикою є:

- назвами осіб, переважно за родом діяльності: *Хорошого **шевця** маю – закаблуки повставляю* [ПГ, с. 118]; *А мій батько був **стрілець*** [ПГ, с. 146]; *Вражі **кравці** не вгодили і жупан вкоротили* [ПГ, с. 249]; *Біле плаття її батько купив, **Щоб** хороший **молодець** полюбив* [XI, с. 77]; *Бо він **швець**, **вражий мнець**, а я бондарівна* [ПГ, с. 253];
- найменування продукту харчування: *Вареники до сметани, а клюски до **смальцю*** [ПГ, с. 176]; *Ой хочеться, хочеться **Пшеничного буханця*** [ПГ, с. 191]; *Дід бабу товче, товче, **Що** нерано **млиниці** пече* [ПГ, с. 276];
- назви предметів побуту (меблів, посуду, інше): *Покочу я **гребінець** – Всі дівчата – у танець!* [XI, с. 80]; *А з тих **клинців** та наших **штанців*** [XI, с. 98]; *Од припічка до **стільця** – пішов батько до шевця* [ПГ, с. 118]; *Стрілив за піч, збив **горнець*** [ПГ, с. 146];
- найменуванням птахів: *Пішла баба у танець, а за нею **горобець*** [ПГ, с. 273];
- географічні назви: *Приїхали два купчики із **Донець*** [ПГ, с. 257].

Деякі деривати із суфіксом **-ець** мають зменшено-пестливий відтінок у значенні, до них належать назви: прикрас – *Привезе **перстенець** на палець, на палець* [XI, с. 102]; частини рослини – *Ідіть собі на кінець **викопати корінець*** [XI, с. 70]; тварин – *Ні товару, ні овець, тільки один **баранець*** [ПГ, с. 244]; взуття – *Сап'янові **чобітці** та й шабелька при боці* [ПГ, с. 196]

(*чобітець*). Окремо можна виокремити слово на позначення музичного твору – *Всі дівчата – у танець!* [XI, с. 80]; оскільки воно зафіксовано найбільшу кількість разів.

Далі за продуктивністю йде суфікс *-ик*, який теж надає новотворам як окремого значення, так і зменшено-пестливого відтінку до основної семантики. Як показав аналіз фактологічного матеріалу, у піснях наявні такі лексико-семантичні групи демінутивів:

- назви тварин та птахів для метафоричного опису осіб: *Ходить качур В горохлянім вінку; Вибирай си, качурику, Щонайкращу дівку!* [XI, с. 74]; *Ані коника, Ані дорожки. Поїхав Іван Аж до ворожки* [XI, с. 83]; *Я запалю кицин хвостик, Щоб ти його нюхав* [ПГ, с. 239]; *Я волики напасу, Й батіг тобі принесу* [ПГ, с. 192]; *Що у мене прудигузик ночував?* [ПГ, с. 257]; *Приїхав соколик, приїхав похолик, Поклонився матері* [ПГ, с. 264];
- найменування осіб, антропоніми: *Возьми, возьми, легінику!* [ПМ, с. 112]; *Івасику, любчику, возьми мене кумчину* [ПГ, с. 202]; *Павлику, Павлику, ходім по опеньки* [ПГ, с. 242]; *Ходім, братики, на торг!* [ПГ, с. 263]; *Приїхав соколик, приїхав похолик, Поклонився матері* [ПГ, с. 264];
- назви страв: *Ти ж варила вареники, ти ж мені не дала* [ПМ, с. 109]; *Гоп, мої гречаники, гоп, мої білі!* [ПГ, с. 166]; *Соломою піч топила, Кулешику наварила* [ПГ, с. 220];
- віддієслівні найменування за характерними ознаками: *Гоп, мої гречаники, гоп, мої невдалики* [ПГ, с. 229]; *Гоп, мої гречаники, гоп, мої невдатники!* [ПГ, с. 231].

Зменшено-пестливе значення простежується в одиничних прикладах назв явищ природи: *Дробен дощик покrapляє, в Кокошинцях не буває* [XI, с. 81]; найменування головного убору для жінки: *Підросту я а в чіпчику* [ПМ, с. 112]; назви грошей: *Дали мені два рублики на танець* [ПГ, с. 257].

Також похідним словам значення пестливості, суб'єктивної оцінки надає суфікс **-чик**, можна простежити його наявність у словотвірній структурі дериватів з таких лексико-словотвірних груп:

1) назви осіб за характерними ознаками: *Хто ю буде їсти? Хлопчики! Дівочки!* [ХІ, с. 82]; *А мій братчик чоботар Черевички полатав* [ПГ, с. 119]; *Ой Михасю-купчику, возьми мене, любчику!* [ПГ, с. 202]; *Оженився славний молодчик, Оженився на біду* [ПГ, с. 227]; *Ой їхали купчики із Лубен* [ПГ, с. 255];

2) найменування тварин: *А нікуди загайчику ані вискочити, А нікуди загайчику а й перескочити* [ХІ, с. 73]; *Ой ру-ду-ду, ру-ду-ду, Сидить зайчик на льоду* [ПГ, с. 149];

3) назви конкретних предметів: *Скочком, бочком перевернуся, Гребінчиком я розчешуся* [ХІ, с. 73]; *Купив мені гостинчика – батіжок* [ПГ, с. 258];

4) найменування спеціальних приміщень: *А з соломки-соломочки та в чуланчик заведу* [ПГ, с. 250];

5) назви водойм: *Ой ти танчику, білобаранчику! Ой поплинь, поплинь по Дунайчику* [ХІ, с. 73];

6) інші найменування: *Чубчик твій круглесенький, та й жупан тонесенький* [ПГ, с. 196]; *Ой ти танчику, білобаранчику!* [ХІ, с. 73].

Меншою продуктивністю характеризуються суфікси **-ц-, -ар(-яр), -ак, -ух-, -ус-**. Взявши до уваги кількість похідних слів, можна диференціювати усі дібрані деривати з цими афіксами за певними лексико-словотвірними групами. Наприклад, похідні іменники з морфемою **-ц-** в опрацьованих текстах українських танцювальних пісень – це:

1) назви осіб, у тому числі й антропоніми: *Приїхали до нас гості, донцю моя* [ХІ, с. 91]; *Чого ж вони приїхали, мамцю моя?* [ХІ, с. 91]; *Ой кумцю моя, сусідо близькая* [ПГ, с. 283]; *А Васильцю каже: «Я Марисю люблю...»* [ХІ, с. 87];

2) найменування рослин: *Що ступлю, то влуплю Сухого **деревиця**, ліщини, ліщини* [XI, с. 82];

3) назви предметів одягу: *А з тих клинців та наших **штанців*** [XI, с. 98];

4) найменування частин тіла птахів: *Летіла синиця, золотії **крильця*** [ПГ, с. 171];

5) назви частин будівлі: *Виглянь, серце, у **віконце** – Яка ти носата!* [ПГ, с. 154];

6) предметів побуту: *Як з водою іду, то й **відерця** несу* [ПМ, с. 110];

7) назви опредмечених дій: *Як побачить мене з вами, його **тряця** трясе* [ПГ, с. 247]. Усі мовні одиниці, окрім останньої, належать до демінутивних утворень.

Деривати з суфіксом **-ар(-яр)** представлені трьома лексико-словотвірними групами:

1) назви осіб за видом діяльності: *За **столяра**, за сина єго* [XI, с. 93]; *За **муляра**, за сина єго* [XI, с. 93]; *За **сідляра**, за сина єго* [XI, с. 94]; *Хоче заміж дати та за **писаря*** [XI, с. 94]; *А мій батько **чоботар** черевички підлатав!* [ПГ, с. 115]; *Повісила на колючку та й **школяр** ухотив* [ПГ, с. 172]; *А хто любить **господаря**, а я – господиню* [ПГ, с. 175]; ***Кобзаря** призывали, грати приказали* [ПГ, с. 264];

2) найменування спеціальних предметів: *Купив жінці **окуляри*** [ПГ, с. 276];

3) назви грошових одиниць: *Заробив си два **таляри*** [ПГ, с. 276].

Похідні іменники з морфемами **-ак** та **-ух-** в текстах танцювальних пісень:

1) назви осіб за характерними ознаками: *Ох, як він був не жонатий, т-то ж був **гуляка**!* [ПМ, с. 111]; *Гоп, гоп, гопака, прийми, мамо, **приймака**!* [ПГ, с. 135]; *А я свою **старуху** поласкам по кожуху* [ПГ, с. 123]; *Най тя бере зла **тетюха**: таки будеш **коротюха**!* [ПМ, с. 112]; *Добру **свекруху** маю, не*

дасть ми бити – знаю [XI, с. 97]; Як причепив до уха – Яка ж гарна **псяюха**! [ПГ, с. 162]; А на вуха каплоуха, ще й до хлопців **реготуха** [ПГ, с. 153]; Я конюха не люблю, за **конюха** не піду [XI, с. 95];

2) найменування різновидів одягу: Танцював би **гопака**, Та не маю **сіряка** [ПГ, с. 138]; Один любив – кожух купив, Другий любив – **хвартух** купив [ПГ, с. 124]; Коли б знала, що ти мій, Дала б тобі **кожух** свій [ПГ, с. 192];

3) назви танців: Буду, мати, вибивати щовечора **тропака** [ПГ, с. 117]; Та вдарила б **гопака**, **гопака**, Бо я зроду та веселя така [ПГ, с. 121];

4) грошових одиниць: Пішла б же я на музики, Коли б мала **п'ятака**, **п'ятака** [ПГ, с. 121];

5) найменування результатів певних дій: Поки Хома у млині нахропється **хропака** [ПГ, с. 284];

6) предметів побуту: Якби в мене не **ломака**, вона б мене з'їла [ПГ, с. 149];

7) назва личинки комахи, яка мешкає в ґрунті: Ой вдарили **тропака**, Затоптали **хробака** [ПГ, с. 140].

Суфікс **-ус-** виокремлюється у словотвірній структурі слів-демінутивів, які є назвами осіб за родинними стосунками, наприклад: Руда і **матуся**, руда і Маруся [ПГ, с. 264]; Як моїй **бабусі** Гарно і в кожусі [ПГ, с. 266]; Ой **дідусю**, дідусю, ти сивая борода [ПГ, с. 275]; а також власними іменами: Івасенько каже: « Я **Ганусю** люблю ...» [XI, с. 87]; Трясеться ми ся волосся, Любить мене **Гануся** [ПГ, с. 147]; Заглядаю в оконечко – За **Марусю** сварка [ПГ, с. 149]; Катерина та Маруся Побилися за **Петруся** [ПГ, с. 152].

За даними аналізу фактологічного матеріалу, решта суфіксів, що наявні у словотвірній структурі досліджуваних іменників, характеризуються ще меншою продуктивністю, тому послідовно подаємо опис прикладів, дібраних із текстів означених пісень. Афікс **-их-** виокремлюємо в назвах осіб жіночої статі: **Королихо** молода, Одчиняй ворота! [XI, с. 71]; Сидір паску несе,

Сидориха порося – *Похристосалися* [ПГ, с. 140]; *Тривай* – *зась, не змагайся!*
Чумандрихо, не жахайсь! [ПГ, с. 175]; *Ой Роман на току узувається,*
Романиха з Романа *насміхається* [ПГ, с. 223]; та чоловічої статі: *Я з твоїм*
женихом й не наговорюся [ПГ, с. 180].

Морфема **-ат(-ят)-** утворює, за нашими даними, назву недорослих тварин: *Чи я тобі не казала, як телята* заганяла [ПГ, с. 185]; та кілька іменників-демінутивів, які є найменуваннями птахів: *Ох ви, дітки мої, мої голуб'ята!* [ПГ, с. 117]; частини обличчя та певного посуду: *Оченята* – як *горнята*, *Голова* – як *довбня* [ПГ, с. 154]; грошових одиниць: *Колись батько, як запив, грошенята* всі пропив [ПГ, с. 224].

Суфікс **-ищ-** продукує назви певних місцин, наприклад: *Вари, мати, вечеряти, Я піду на грище* [ПГ, с. 131]; *Уже ж мені наскучило Прибісяче днище!* [ПГ, с. 131]; а також кілька слів зі збільшено-згрубілим значенням, наприклад: 1) назви предметів інструментарію: *Не було там та за що – Рискалице* ледащо [ПГ, с. 152]; 2) головного убору та рослини: *Я тобі за шапчище шандища* натикала [XI, с. 84] (*шанда* – рослина); 3) відбитку чийхось ніг: *Я твої слідища* каменем навалила [XI, с. 84].

Афікс **-анк-** виокремлюємо у найменуваннях опредмечених дій: *Пусти, мати, пусти, мати, На гулянку* на ніч! [ПГ, с. 119]; *І сорочку зняли, прочуханки* дали [ПГ, с. 130]; різновидів рослин: *Шире поле і татарку* [назва цибулі], *Яре жито і плесканку* [сорт пшениці] [XI, с. 103]; особи жіночої статі: *Звоювали панянки* три кramки, три кramки, *А молодиці* три двірки, три двірки [XI, с. 79].

Формант **-ен(я)** бере участь у творенні назв дитинчат птахів і тварин: *Ой летіло гавеня, Ще й ногами ковила* [ПГ, с. 150]; *Прилетіло галеня, крилечками ковила* [ПГ, с. 171]; *Бо цуценя* дзаволить, в мене серце болить [ПГ, с. 208]; а також дітей людей певного соціального стану: *Та взяв паненя, та не рівня моя* [ПМ, с. 110].

Деякі морфеми зафіксовано у трьох, двох або й одному прикладі, тому доречно подати їх опис у такому форматі, де вказано суфікс і відповідні групи найменувань, наприклад:

- 1) **-ич** => 1) назви осіб за соціальним статусом: *Люблять мене **паничі**, бо я невеличка* [ПГ, с. 187]; *А я свої в сажу вмажу – **поповича** перенаджу* [ПГ, с. 187]; 2) найменування птахів: *І **павич** на воді, і павутечка* [ПГ, с. 200];
- 2) **-чук** => 1) назви тварин: *Гоп, чук, **баранчук**, Продав коня за канчук* [ПГ, с. 139]; 2) найменування предметів: *Продав коня за **канчук*** [ПГ, с. 139]; 3) антропоніми: *Гоп, чук, **Деренчук**, Шапка на кілочку* [ПГ, с. 139];
- 3) **-ств(-цтв)-** => збірні назви 1) періоду життя людини: *Ну, згадаєм **парубоцтво**, добре потанцюєм* [ПГ, с. 284]; 2) сфери діяльності: *А я попа із **попівства** звела* [ПГ, с. 159]; 3) результату хвороби або травмування: *Бо боюся, щоб не впала, Щоб **каліцтва** не дістала* [ПГ, с. 125];
- 4) **-иськ(о)** => 1) назви місцевості: ***Пасовисько** загубила, шукаючи, заблудила* [ПГ, с. 144]; 2) антропоніми: *То так голову повісиш, як мій брат **Онисько**!* [ПМ, с. 111]; 3) демінутивна назва тварини: *Оженися ж тільки, проклятий **вовчисько*** [ПМ, с. 111];
- 5) **-інн-** => 1) назви опредмечених процесів: *Розсердився мій миленький та й дуже, – Мені його **сердіння** байдуже!* [ПГ, с. 234]; *А хто ж мене поцілує, заслуже **спасіння*** [ПГ, с. 280]; 2) найменування рослин: *На городі бузина, ще й чорне **насіння*** [ПГ, с. 280];
- 6) **-ил-** => назви різновидів фарби: *Та й купили **білила**, білила, Ще й чорного **чорнила**, чорнила, Ще й червоного **красила**, красила* [ХІ, с. 76];
- 7) **-ник** => найменування осіб чоловічої статі за видом діяльності: *За **рольника**, за сина єго* [ХІ, с. 94]; *Ой як легко, легко **Перстнику** та*

- котитися* [ХІ, с. 84]; *І п'яниця, і картівник, козак-забіяка!* [ПМ, с. 111];
- 8) **-анн-** => назви опредмечених дій: *Ой то ж, мати, не гуляння, Що з-за воріт завертання* [ПК, с. 288]; *Я тобі на снідання полову напарила* [ХІ, с. 84];
- 9) **-инн-** => 1) найменування рослин: *Ми думали – гарбузи, Воно – гарбузиння* [ПГ, с. 150]; 2) інше: *Ми думали – парубки, Воно – чортovinня* [ПГ, с. 150];
- 10) **-ан(-ан')** => 1) назви осіб за характерними зовнішніми ознаками: *Прийди, прийди, бородань, гречаничок тобі дам* [ПГ, с. 231]; 2) найменування певної дії: *А дякові прочухана дала* [ПГ, с. 159];
- 11) **-ун(-ун')** => 1) найменування осіб: *Доганяла джигуна коло Києва* [ПГ, с. 272]; 2) демінутивна назва особи за родинними стосунками: *Ой мамуню, умираю, Як не піду, куди знаю* [ПГ, с. 163];
- 12) **-ість** => абстрактні назви: *Держав мене в молодості* [ПГ, с. 267]; *Держи тепер при старості* [ПГ, с. 267];
- 13) **-от-** => збірні назви: *Чортова парубота норовистая!* [ПГ, с. 171];
- 14) **-ощ-** => найменування процесу: *Якби не ти і не я і не наші любощі, Не стояв би сивий кінь прив'язаний на дощі* [ПГ, с. 166].

Отже, можна зробити висновок, що суфіксальні похідні складають групу найбільшої кількості серед іменникових дериватів, зафіксованих в опрацьованому джерелі, і відзначаються розмаїтістю словотвірної структури, словотвірних типів та значень.

2.1.2. Складні слова в пісенному тексті. На другому місці за кількістю дібраних з українських танцювальних пісень похідних іменників стоять деривати, утворені шляхом основоскладання та словоскладання. За

даними фактологічного матеріалу, юкстапозити представлені моделлю «іменник + іменник», за лексико-словотвірними групами це, наприклад:

- 1) назви осіб жіночої статі за різними характерними ознаками: *А чулочки пані-матка* дала, *Щоб хороша панянка була* [ХІ, с. 78]; *В Дунаю воду Будемо пити, Ганнусю-дівку Будем любити* [ХІ, с. 82]; *А хто ж її вишивав? Марися-дівочка* [ХІ, с. 87]; *А хто ж її вишивав? Гануся-дівочка* [ХІ, с. 87]; *Гандзенька-сестра їстоньки несла* [ХІ, с. 89]; *Зосю-чернусю, Мийся, чешися Замуж берися!* [ХІ, с. 93]; *Дівчино-рибчино, тебе мати кличе* [ХІ, с. 94]; *Ти, дівчино-моргулицьо, Та не ходи на улицю* [ПМ, с. 111]; *Ой дівчата-голубочки, Візьміть мене по грибочки* [ПГ, с. 160]; *Ой дівчино-замороко, Не йди заміж цього року* [ПГ, с. 162]; *Ой дівчина-горлиця до козака горнеться* [ПГ, с. 190]; *А в Маруськи-душки чотири подушки* [ПГ, с. 191]; *Ой дівчино-братова, Позич мені батога* [ПГ, с. 192]; *Ой нас двоєчко, Василю-сердечко!* [ПГ, с. 200]; *Під головки рубля, під боки качалку, Щоб ти знала, споминала невістку-хазяйку* [ПГ, с. 210]; *Ой дівчата-голубочки, куди йдете?* [ПГ, с. 242]; *Кума моя, кума моя, кума-душечка!* [ПГ, с. 280]; *Я до тебе, кумко-любко, не гуляти прийшла* [ПГ, с. 281]; *А ми удвох, кумо-душко, будем веселиться* [ПГ, с. 284]; *А свекруха-шепетуха, як зелена лобода* [ПГ, с. 246]; *Як була я дівонькою-преподобницею* [ПГ, с. 260]; *Катерино-відьмо, Запрягаймо, їдьмо* [ПГ, с. 261];
- 2) назви осіб чоловічої статі за різними характерними ознаками: *Це ж мені пан-отець* купив, *Щоб хороший молодець полюбив* [ХІ, с. 78]; *Ой рости, хмелю, Вище мого двору. Буде їхати Молодий-нежонатий* [ХІ, с. 85]; *А хто ж його купував? Василь-парубочок* [ХІ, с. 87]; *А хто ж його купував? Івась-парубочок* [ХІ, с. 87]; *І п'яниця, і картівник, козак-забіяка!* [ПМ, с. 111]; *А я маю шевця-брата, Направит ми капці завтра* [ПГ, с. 125]; *Ляшечку-пташечку, не ходи до мене* [ПГ, с. 185]; *Ой Михасю-купчику, возьми мене, любчику!* [ПГ, с. 202]; *Чоловіче-*

макогоне, *Пусту мене на поклони* [ПГ, с. 240]; *Один піп, другий дяк, третій козак-неборак* [ПГ, с. 249]; *Вихилясом, викрутасом козаченько-молодець* [ПГ, с. 273];

- 3) найменування напоїв: *Пили панянки мед-вино, мед-вино* [ХІ, с. 80]; *Не такі ту були – мід-горівку пили* [ПГ, с. 250];
- 4) абстрактні назви: *Ти ж мене молодого з ума-розума звела* [ПМ, с. 108]; *А вже тії закаблуки набралися лиха-муки* [ПГ, с. 116];
- 5) найменування явищ природи: *Зірвалася шура-бура, Козакові гречку здула* [ПМ, с. 110]; *Ой ти, місяць-місяченьку, не світи нікому* [ПГ, с. 202];
- 6) назви рослин різного типу: *Через сад-виноград по воду ходила* [ПГ, с. 212]; *Голубочки-опенечки, сватай мене теперечки* [ПГ, с. 242]; *А з соломки-соломочки та в чуланчик заведу* [ПГ, с. 250];
- 7) найменування птахів: *Мої гуси-гусенята шкоди вам не зроблять* [ПГ, с. 271];
- 8) назви танців: *Танчик-білобаранчик* [ХІ, с. 73].

Меншою кількістю представлені композити (слова утворені шляхом основоскладання); їх можна класифікувати за такими моделями:

- 1) «іменник + іменник»: *Король, ускоч у царгород, Король поскач хорошенько, король поклонись низенько* [ХІ, с. 71]; *Грядку копала, виноград садила, Виноград садила, до нього говорила* [ХІ, с. 75]; *Ой там за лісом, за медобором Гандзині браття сіно косили* [ХІ, с. 89]; *За Трохима ж під кінець побив мене панотець* [ПГ, с. 170];
- 2) «прикметник + іменник»: *Ой ти танчику, білобаранчику! Ой поплинь, поплинь по Дунайчику* [ХІ, с. 73]; *В понеділок дуже вранці Ішли наші новобранці* [ПГ, с. 263]; *Бо ти ткач, тонкоплут, а я бондарівна* [ПГ, с. 274];
- 3) «іменник + дієслово»: *До Гаївки посилають, макогони відбирають* [ХІ, с. 81]; *Поставлю я кладку через сіножатку* [ХІ, с. 102]; *А мій*

батько злодій був, Та я в нього вдався [ПГ, с. 138]; Ти ж таки свинопас, а я – бондарівна [ПГ, с. 154]; Гон, мої мухомори, Ніхто мене не поборе! [ПГ, с. 277];

- 4) «дієслово + іменник»: *А я к собі прудиуса привела, привела [ПГ, с. 255]; А я к собі прудигуза приняла [ПГ, с. 257];*
- 5) «займенник + дієслово»: *Ой лопнув обруч коло самовара [ПГ, с. 179];*
- 6) «прислівник + дієслово»: *А я к собі милодана прийняла, привела [ПГ, с. 254].*

Отже, складні іменники, які віднайдено текстах українських танцювальних пісень, мають різноманітну словотвірну структуру і широке коло лексичних значень, деякі з них і зараз функціонують у сучасній українській літературній мові; проте є й такі, що зафіксовані тільки у текстах означених фольклорних творів.

2.1.3. Конфіксальні структури. На третьому місці за продуктивністю словотвірних типів стоять похідні слова, утворені способом конфіксації (16 дериватів); при чому більше іменників чоловічого роду, які мають у словотвірній структурі конфікси з другим компонентом **-ок**, що надають похідним словам різноманітних значень, наприклад, морфема:

- 1) **при-** ... **-ок** утворює деривати зі значенням «те, що розташовано поблизу чогось, названого твірною основою»: *Я роботу всяку вмію: на припічку ноги грію [ПМ, с. 112]; Од припічка до порога черевички попорола [ПГ, с. 117]; А я ж буду у припічку кужілочку прясти [ПГ, с. 155];*
- 2) **по-** ... **-ок** => зі значенням «те, що відбувається після чогось, названого твірною основою»: *Намочила сорочки та ще з понеділка [ПГ, с. 219]; Колисала баба діда Від поранку до обіда [ПГ, с. 274];*

- 3) *за-* ... *-ок* => зі значенням «те, що розташовано позаду чогось, названого твірною основою»: *Найму собі наймичку, сама сяду в **запічку*** [ПГ, с. 202];
- 4) *полу-* ... *-ок* => зі значенням «те, що за об'ємом у половину менше, ніж щось, назване твірною основою»: *Наша мати голубочка сіє муку з **полубочка*** [ПГ, с. 230];
- 5) *недо-* ... *-ок* => зі значенням «той, кому недостає чогось, що називає твірна основа»: *за що ж тебе полюбила? Стидкий **недовірок!*** [ПГ, с. 172].

Конфіксальні іменники жіночого роду представлені утвореннями з різноманітною семантикою і такими афіксами у словотвірній структурі:

- 1) *за-* ... *-к(а)* утворює деривати зі значенням «те, що тримається за щось, назване твірною основою»: *Хлопцям пояси красити, красити, Дівчатам **запаски** чорнити, чорнити* [ХІ, с. 76];
- 2) *не-* ... *-й(а)* => зі значенням «те, що не має чогось, названого твірною основою»: *Поїхала жінка до матері в гості. **Неділя** минає, жінки немає* [ХІ, с. 99]; *Що теперки дві **неділі** не встану* [ПГ, с. 259];
- 3) *при-* ... *-к(а)* => зі значенням «те, що відбувається під час чогось, названого твірною основою»: *Дрібні **пританцівки*** [ПГ, с. 138];
- 4) *по-* ... *Ø* => зі значенням «хтось за суттю близький до того, що називає твірна основа»: *Щось на мене **подруга** та наговорила* [ПГ, с. 180];
- 5) *за-* ... *-иц-* => зі значенням «те, що прилаштовують до чогось, названого твірною основою»: *Купив козак Олені **Заушниці** зелені* [ПГ, с. 162].

За даними фактологічного матеріалу, в українських піснях зафіксовано й іменники спільного роду, які продукує конфікс *не-* ... *Ø*; зі значенням «той, що не має чогось, названого твірною основою»: *Ой умер **нероба**, лишилася худоба* [ПГ, с. 158]; *Та й упала в став **небога*** [ПГ, с. 195]; *А я свою **небогу***

потрясую за ногу [ПГ, с. 123]; *Поставила з макітрою: втішайся, **небоже!*** [ПМ, с. 109].

Іменник середнього роду, зафіксований в опрацьованих текстах, має у словотвірній структурі конфікс *по- ... -й(а)*, який надає значення «те, що прилягає або належить чомусь, названому твірною основою»: *Я тебе самого з **подвір'я** свого Сучкою нацьковала* [ХІ, с. 84–85].

Усі проаналізовані мовні одиниці можна погрупувати ще й за тематичними групами; наприклад, серед конфіксальних утворень наявні:

- назви осіб за характерними ознаками: ***нероба, небога, небіж, подруга, недовірок;***
- найменування місцини: ***припічок, запічок, подвір'я;***
- назви жіночого одягу й прикрас: ***запаска, заушниці;***
- найменування певного відрізка часу: ***понеділок, поранок, неділя;***
- назви спеціального посуду: ***полубочок;***
- найменування відповідних рухів у танцях: ***пританцівки.***

Отже, конфіксальні структури, за нашими даними, представлені іменниками, які утворені за допомогою дванадцяти конфіксальних формантів, що надають похідним словам різноманітних значень.

2.1.4. Безафіксні іменники. Далі за кількістю дібраних похідних іменників стоять деривати, утворені способом нульової суфіксації. Безафіксний спосіб – такий спосіб словотворення, у процесі якого нове слово твориться внаслідок усічення основи і приєднання матеріально невираженого афікса.

Усі проаналізовані безафіксні мовні одиниці є віддієслівними іменниками зі значенням опредмеченої дії, відповідно до семантики твірної основи. Їх можна поділити на групи за граматичними ознаками структури:

а) деривати чоловічого роду II відміни: *До **рябої** кобили На **зальоти** ходили* [ПГ, с. 148]; *Ой так негаразд – Низький **перелаз!*** [ПГ, с. 159]; *Ой*

*думалося, передумалося, **Одур** голову бере, що далеко він живе* [ПГ, с. 179]; *Все за той **перебір**, що перебирала* [ПГ, с. 212]; *Чоловіче-макогоне, Пустиме на **поклони*** [ПГ, с. 240];

б) іменники жіночого роду I відміни: *Ой треба нам, чоловіче, громаду збирати, Щоб допомогли сорочки з **відмоки** попрати* [ПГ, с. 219]; *Відчепись, відчепись, я ж не твоя **рівня!*** [ПГ, с. 274].

Отже, за даними фактологічного матеріалу, певна кількість дериватів утворилася внаслідок дії способу нульової суфіксації.

2.1.5. Префіксальні похідні слова. Іменників, утворених шляхом префіксації, за даними фактологічного матеріалу, виявилось небагато. Активного використання набула колишня частка **не-** у функції префікса. Цей афікс надає значення протиставлення новоутвореним іменникам, які стають антонімами до мотивуючих слів, і є абстрактними назвами, наприклад: *Чи моя, чи твоя така **недоля?*** [ПГ, с. 211]; *Полюбила коваля, та й **недоля** моя* [ПГ, с. 279].

Префікс **полу-** у досліджуваному дериваті виступає на позначення половини певного відрізка часу (дня), наприклад: *Лишилася стирта сіна – до **полудня** коза з'їла* [ПГ, с. 158].

Префікс **за-** взяв участь у творенні частини відповідного взуття: *Дам лиха **закаблукам**, дам лиха **закаблам!*** [ПГ, с. 115].

Отже, префіксальний спосіб творення є малопродуктивним у словотвірній системі іменника. Ця думка підтверджена наявністю обмеженої кількості префіксальних похідних слів в опрацьованих пісенних текстах.

2.2. Деривати, утворені морфолого-синтаксичним способом

У процесі морфолого-синтаксичного словотвору похідне слово зовні не відрізняється від мотивуючого, але набуває нового значення та змінює синтаксичну функцію у контексті.

За даними фактологічного матеріалу, в українських танцювальних піснях такі деривати утворилися шляхом субстантивації, при чому більшою кількістю перейшли в іменники прикметники, наприклад, якісні: *Ой звідки вітронько повіє, повіє, Звідти мій **миленький** приїде, приїде* [ХІ, с. 79]; *Я ж того **старого** Зроду не любила* [ХІ, с. 84]; *Старий **стару** хвале, Що борц добрий варе* [ПГ, с. 276]; *Я ж того **молодого** Зразу полюбила* [ХІ, с. 84]; *Бо я **хорошого** З давніх літ полюбила* [ХІ, с. 85]; *Жеби-м продав сиві воли – соколи, Не дам **милій** загинути в неволи!* [ХІ, с. 88]; *Прийди, прийди, **прехороший**, Скинь чоботи, прийди босий* [ПМ, с. 108]; *Прийшов **рудий** до рудої Купувати бараболі* [ПГ, с. 160]; *Ой ти, **руда**, ходи сюда, А ти, **чорна**, постій там* [ПГ, с. 160]; *Звідкіль вітер повіє, повіє, Звідтіть **милій** приїде, приїде* [ПГ, с. 167]; *На вгороді терлиця, **препоганий** сердиться* [ПГ, с. 191]; *Якби **гарний** сердився, то я б попросила* [ПГ, с. 234]; *Сліпа заміж іде, А горбата чепуриться, Що за дружку буде* [ПГ, с. 250]; *А я свою **миленьку** притисну гу серденьку* [ПГ, с. 123].

Частина субстантивованих похідних утворилася з відносних прикметників, наприклад: *А я того **бородатого** Зроду не любила* [ХІ, с. 85]; *Покинь, покинь **негідную**, возьми мене робітную!* [ПМ, с. 112]; *Прийди, прийди, **божевільний**, тепер мені вечір вільний* [ПГ, с. 125]; *Заграй мені, **цимбалістий**, Бо боюся з печі злізти* [ПГ, с. 125]; *Ти, **басистий**, басуй, басуй, То заробиш на суль, на суль* [ПГ, с. 125]; *Куплю, куплю, **чорнобрива**, Куплю, куплю, того дива* [ПГ, с. 166]; *З ким, з ким ночував? – З **сухореброю*** [ПГ, с. 191]; *Сліпа заміж іде, А **горбата** чепуриться, Що за дружку буде* [ПГ, с. 250].

Деякі деривати утворилися від порядкових числівників, наприклад: *Сватав мене, матінко, **первий*** [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **другий**; Ой то другий – поганий, моругий* [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **третій*** [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **четвертий*** [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **п'ятий**; Ой то п'ятий – поганий, горбатий* [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **шостий**; Ой то шостий та ширококостий* [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **сьомий*** [XI, с. 92]; *Сватав мене, матінко, **восьмий*** [XI, с. 93]; *Сватав мене, матінко, **дев'ятий*** [XI, с. 93]; *Сватав мене, матінко, **десятий**; Ой то десятий – хороший, багатий* [XI, с. 93].

Зафіксовано приклади субстантивації дієприкметників: *Не ходи, старий, не ходи, **невдалий**, Коло мого двора* [XI, с. 84]; *А я того **нежонатого** Зразу полюбила* [XI, с. 85]; а також власне кількісного числівника: ***Одного** я положила в головах* [ПГ, с. 258]; та означального займенника: *Гопса, гопса, гопсаса, **кожний** свою потрясат* [ПГ, с. 123].

Отже, морфолого-синтаксичний спосіб творення, за даними фактологічного матеріалу, виявляє себе досить продуктивно у системі іменникових похідних, використаних в українських танцювальних піснях.

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз фактологічного матеріалу, дібраного з українських народних танцювальних пісень, показав, що у цих фольклорних текстах більшою мірою виявлені похідні іменники, утворені різновидами морфологічного способу творення. Так, 462 мовні одиниці утворені суфіксацією, що складає 79 % від усіх проаналізованих похідних іменників.

У творенні суфіксальних дериватів беруть участь, за нашими даними, 35 афіксів, проте вони різняться своєю продуктивністю. Найбільшу кількість похідних іменників продукують такі суфікси: **-к-** (*дівка, ворожка, татарка; миска, діжка, колиска; нивка, доріжка; голубка, кізка, жабка; дудка,*

скрипка); **-ок** (смичок, шнурок, козушок; холодок, ставок; вусок, роток; стручок, бичок); **-оньк-** (дівонька, дівчатонька, челядонька, правдонька, красонька); **-ин-** (спідничина, козушина, ряднина, княгиня, осичина, бур'янина); **-иц-** (удовиця, негідниця, травиця, дзвіниця, віконниця, мазниця, жужелиця); **-еньк-** (мамуненька, бабусенька, личенько, серденько, душенька, річенька); **-очк-** (тіточка, стьожочка, хусточка, нагайочка, кладочка); **-ечк-** (дощечка, люлечка, свашечка, зозулечка); **-ець** (стрілець, гребінець, горнець, баранець); **-ик** (хвостик, коник, братик, легіник), **-чик** (молодчик, купчик, гостинчик). Меншою продуктивністю характеризуються суфікси **-ц-, -ар(-яр), -ак, -ух-, -ус-**. Суфіксальні іменники з іншими формантами у текстах українських народних танцювальних пісень зустрічаються набагато рідше.

На другому місці за кількістю стоять деривати, утворені шляхом основоскладання (композиції) та словоскладання (юкстапозиції). Композиції за словотвірною структурою є результатами дії шести моделей, а саме: «іменник + іменник» (*царгород, панотець*); «прикметник + іменник» (*тонкоплут*); «іменник + дієслово» (*прудиус*); «займенник + дієслово» (*самовар*); «прислівник + дієслово» (*милодан*). Юкстапозиції представлені моделлю «іменник + іменник» та вісьмома лексико-словотвірними групами.

На третьому місці за продуктивністю словотвірних типів стоять конфіксальні похідні слова, у творенні яких взяли участь дванадцять конфіксів, зокрема для іменників чоловічого роду: **при-** ... **-ок** (*припічок*), **по-** ... **-ок** (*понеділок*), **за-** ... **-ок** (*запічок*), **полу-** ... **-ок** (*полубочок*), **недо-** ... **-ок** (*недовірок*); а також для іменників жіночого роду: **за-** ... **-к(а)** (*запаска*), **не-** ... **-й(а)** (*неділя*), **при-** ... **-к(а)** (*пританцівка*), **по-** ... **Ø** (*подруга*), **за-** ... **-иц-** (*заушниця*). Конфікс **не-** ... **Ø** виокремлюється у структурі похідних іменників спільного роду (*нероба, небога*), а **по-** ... **-й(а)** – у структурі деривата середнього роду (*подвір'я*). Усі конфіксальні похідні слова об'єднують шість тематичних груп.

Проаналізовані безафіксні мовні одиниці є віддієслівними іменниками зі значенням опредмеченої дії, згідно з семантикою твірної основи; зокрема це деривати чоловічого роду II відміни (*перелаз, зальот, перебір*); та іменники жіночого роду I відміни (*відмока, рівня*).

Префіксальний спосіб творення є малопродуктивним у словотворенні іменників, наявних у пісенному тексті. Зафіксовано лише деривати із префіксами **не-** (*недоля*), **полу-** (*полудень*), **за-** (*закаблук*).

За даними фактологічного матеріалу, в українських танцювальних піснях наявні деривати, які утворилися шляхом морфолого-синтаксичного способу (його різновиду – субстантивації). У текстах пісень зафіксовано субстантивовані прикметники (*миленький, прехороший, препоганий, рудий*), порядкові числівники (*третій, десятий*), дієприкметники (*невдалий, нежонатий*), займенники (*кожний*).

Отже, словотвірна структура та семантика похідних іменників, зафіксованих у текстах українських народних танцювальних пісень, є різноманітною і, на нашу думку, цікавою для здійснення словотвірного аналізу учнями та ученицями 6 класу.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ УМІНЬ УЧНІВ / УЧЕНИЦЬ 6 КЛАСУ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Теоретичні аспекти навчання будови слова і словотвору на уроках мови

Навчання будови слова і словотвору на уроках української мови базоване на основі напрямів:

1. *Синтаксичного*, орієнтованого на розгляд структурно-семантичних характеристик дериватів, які утворені в результаті згортання синтаксичних одиниць. У такому смисловому полі трансформаційного синтаксису словотвірне правило витлумачують з опертям на спостереження над модифікаціями синтаксичних одиниць, закономірностями їх згортання. За такого погляду, учні та учениці шляхом мисленнєвих операцій відтворюють логіку трансформацій, що відбуваються при зміні формально-граматичної, семантико-синтаксичної будови.

Проблемні питання трансформаційного синтаксису розглядали науковці Й. Андерш, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, окресливши основні напрямки наукового пошуку в межах вираження семантико-синтаксичних категорій. До прикладу, мовні засоби вираження присвійності демонструють ланцюжки дериваційних перетворень: органічна належність – *дівчина має сірі очі / сіроока дівчина*, пор. *щироока дівчина*, *весняноока дівчина* – неологізми, утворені за моделлю посесивного простору; чоловік має горб – *горбатий / горбань*; неорганічна належність – *Оксана має сукню – сукня Оксани – Оксанина сукня*. У межах розгляду органічної належності на прикладі мовного ресурсу спостережуваними є ланцюжки, як-от: *чоловік має вуса – вусатий чоловік – вусань; Чоловік має (чорні, руді, білі, сиві тощо) вуса – чорновусий чоловік – чорновус*.

Розглянуто дериваційні ланцюжки, що відтворюють уналежнення за подібністю форми, асоціативними психо-емоційними віднесеннями, образними зіставленнями тощо. Зокрема, утворення прикладки як особливого виду означення слід аналізувати через підрядний зв'язок кореляції, реляцію прикладкового компонента із складнопідрядним реченням з означальною або обставинно-підрядною частинами, пор:

– заняття за фахом (*Чоловік грає на скрипці – скрипаль, Учитель викладає навчальний предмет історію – Учитель-фізик; Чоловік грає на арфі – арф'яр / Музикант грає на арфі – музикант-арф'яр*);

– ототожнення за подібністю форми, констатації статусу, образної асоціації тощо (пор: *Дівчина є красивою – Дівчина має зовнішність, що нагадує горлицю – Дівчина неначе горлиця – Дівчина-горлиця; Дівчина виявляє турботу – Дівчина виявляє турботу, що нагадує турботу горлиці – Дівчина неначе горлиця – Дівчина-горлиця*).

2. *Ономасіологічного*, який має основою принцип номінації, відповідно до якого словотвірне значення становить складник мисленнєвого змісту номінації, увагу зацентровано на здатності словотвірного компонента (афіксів) надавати значеннєвих відтінків первинному змістові слова. Така модифікація зумовлена насамперед перерозподілом у межах семантичних складників первинного значення, компресією інформації через згортання мовної форми.

До прикладу, при утворенні фемінітивів в українській мові використовуваними є суфікси *-ик (иц), -ин, -к, -ес* (*будівельник – будівельниця, боєць – бойчиня, поет – поетка / поетеса, дяк – дияконеса, директор – директорка*).

У здійсненні словотвірного аналізу фемінітивів звертаємо увагу на варіантність у доборі афіксів (принцип морфологічної дистрибуції, урахування лінгвокультурного й соціокультурного чинників, що визначають

зміни в мовній системі): *коваль – ковалиха, ковалівна, Іван – Іваниха – Іваненко – Іваненчиха, Іваненківна*.

Лінгвокультурне прочитання слів, які мають у словотвірній структурі суфікси на позначення міри інтенсивності ознаки, визначають смислове поле оцінки, відтвореної в мовній картині світу представників української лінгвокультури, зокрема, суфікс *-к* реалізує значення зменшено-пестливого відтінку: *дівчина – дівчинка, дорога – доріжка, земля – земелька, дитина – дитинка*. Реалізація категорії оцінки в сучасній українській мові визначає функційно-стилістичну реалізацію, варіантність у доборі афіксів, пор: *дорога / доріжка / доріженька / дорожнице; дід / дідок / дідусь / дідище / дудуган*.

3. *Функційно-семантичного*, що інтегрує синтаксичний та ономасіологічний підходи до вивчення словотвору, підходи конститууються на позиціях:

– Процес творення нових слів на основі однокореневих або словосполучень відповідно до склотвірних моделей, з урахуванням закономірностей, що відображають унікальність і специфіку мовної системи, зреалізованої в мовній картині світу, відображеної у словесній творчості зокрема.

– Формування словотвірних умінь полягає в такому:

а) виробити вміння учнів та учениць умінь розрізняти форми слова і спільнокореневі слова;

б) сформувати знання здобувачів про стилістичний потенціал значущих частин слова;

в) виробити вміння здійснювати морфемний і словотвірний аналіз слова;

г) виробити лексикографічну грамотність, що полягає в умінні послуговуватися морфемним і словотвірним словниками при опрацюванні мовного матеріалу;

г) формувати мовну картину світу крізь призму морфемного складу слів;

д) спонукати учнів та учениць через рефлексію способів і засобів творення слів до активного використання у мовній практиці дериватів.

На засадах функціонально-семантичного підходу розглядають процес творення нових слів на основі однокореневих або словосполучень відповідно до моделей утворення, з урахуванням закономірностей у мовній системі, правил сполучуваності морфем у слові і способів словотворення (слова різняться за способом творення, пор.: іменник *видобуток* утворено від дієприкметника *видобутий* з допомогою суфікса *-ок* суфіксальним способом; іменник *підпарубок* – з допомогою префікса *-під* від іменника *парубок* префіксальним способом; спільна морфема не є критерієм уналеження до одного способу творення).

Дериваційне значення спостережуване через використані засоби: *трава* – *травка*; *трава* – *травичка*; *трава* – *травина* – *травинка*; *трава* – *травиця* – *травиченька*.

Вивчення словотвору в навчанні української мови має спонукати учнів до усвідомлення того, що нові слова є джерелом поповнення лексики, що, своєю чергою, актуалізує питання, пов'язані із засвоєнням учнями та ученицями способів словотвору української мови, активного словотворення в комунікації.

Методика навчання будови слова і словотвору апелює до принципів, як-от:

– урахувувати структуру й семантику значущих частин слова, що сприятиме використанню набутих знань про будову слова і словотворення у виробленні орфографічної пильності, підвищенні рівня культури мовлення;

– установлювати зв'язок словотвору з фонетикою, лексикологією і граматикою;

– розвивати зв'язне мовлення, розвивати мовне чуття, формувати цілісну мовну особистість.

Рекомендованими є :

– морфемні вправи, що розвивають уміння визначати структуру слова (аналіз слів у тексті, що мають префікс / суфікс; графічне відтворення через модель структури слова; групування слів за критерієм наявності афікса тощо);

– словотвірні вправи, що розвивають в учнів уміння встановлювати структурно-семантичні зв'язки, визначати способи творення слова з урахуванням правил сполучуваності морфем (відтворювати дериваційний ланцюжок; визначати способи творення слів; добирати спільнокореневі слова до вихідного слова і вводити їх у контекст);

– морфемний і словотворчий аналіз слова (види мовного аналізу, що є методами теоретико-практичного опрацювання навчального матеріалу розділами «Будова слова», «Словотвір»); здійснення аналізу слова за алгоритмом уможливорює засвоєння системи понять про значущі частини слова, морфологічні й неморфологічні способи творення; визначати, від якого слова утворений дериват, моделювати дериваційні ланцюжки і використовувати нові слова в активній комунікативній практиці.

У вивченні будови слова і словотвору на уроках української мови учнів та учениці виробляють словотвірні вміння, що мають вияв у тому, що учні розуміють різницю між словозміною і словотворенням; демонструють знання способів словотворення, активно їх використовують у власній мовленнєвій практиці; засвідчують належний рівень орфографічної грамотності як закономірного результату засвоєння теоретичних знань про правила поєднання морфем на етапі деривації і їх правописного відтворення з урахуванням принципів правопису.

3.2. Упровадження методики формування словотвірних умінь учнів / учениць 6 класу

Вивчення будови слова та словотвору української мови здійснюють відповідно до змісту шкільних програм, які побудовано задля розвитку ключових мовної, мовленнєвої, комунікативної компетентностей, містять чотири змістові лінії (автори Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Заболотний, О. Заболотний). Теоретичні аспекти будови слова містять інформацію про значущі частини слова (основа, корінь, префікс, суфікс, закінчення). У вивченні будови слова учні та учениці виробляють уміння визначати спільнокореневі лексеми, розмежовувати спільнокореневі слова і форми одного слова, аналізувати будову слова.

Підкреслимо, що терміносполучення «будова слова» має широке значення, тому розуміємо фонетичну (фонематичну) будову слова, морфемну (морфемну будову слова), словотворчу і граматичну. У шкільній практиці послуговуються терміном «будова слова», що поняттєво уналежнено до морфемної будови слова. Відповідно, методично доцільно здійснювати зіставний аналіз форми слова в парадигмі словозміни і словотворення. У такий спосіб учнів вчать розмежовувати поняття «словозміна» (відмінювання слів за відмінками, родами, особами, числами) і «словотворення» (способи творення нових слів).

У вивченні будови слова специфічним принципом є взаємозв'язок словотворення і фонетики, тому рекомендованими є завдання на визначення коренів, у яких відбуваються звукові зміни (чергування); визначення звуків на які закінчується основа слова.

Морфологічний принцип орфографії полягає в написанні морфем незалежно від вимови, тому робота учнів та учениць при написанні слів полягає насамперед в уважному прочитанню морфемної будови слова української мови. Розбір за будовою сприяє виробленню вміння учнів

розкривати внутрішню будову слова, що підвищує орфографічну грамотність, на етапі редагування знаходити і виправляти помилки в написанні значущих частин слова.

Орфографічну пильність учні та учениці на етапі опанування словотвору виробляють у вивченні способів творення слів, зокрема опрацьовують правила написання складних слів, написання афіксів, урахування правил чергування при словотворенні.

Аналіз підручників (6 клас), у яких подано теоретичний матеріал розділів Будова слова і Словотвір, дозволяє висновувати, що вичерпно подано основні поняття про значущі частини слова, способи творення, написання слів з урахуванням морфологічного принципу правопису, наведено алгоритми морфемного і словотвірного аналізу.

У підручнику з української мови 6 клас О. Семеног, О. Калинич (2023) виклад теоретичного матеріалу подано як захопливу подорож, якою учнів та учениць супроводжує Буквеня. Визначення термінів подано візуалізовано, наведено питання, які спонукають до розмірковування над виучуваними поняттями, осмислення будови слова (параграф 5. Спільнокореневі слова й форми слова. Спільнокореневі слова як засіб зв'язку речень у тексті) *Спільнокореневі слова й форма слова – це одне й те саме? Основа слова – це що? Корінь слова – це те саме, що й корінь дерева? Чи всі слова мають закінчення? Навіщо закінчення словам?* (О. Семеног, с. 25).

Підручник містить вправи, спрямовані на виділення основи й закінчення; розмежування граматично вираженого й нульового закінчення;

Виконання завдань на здійснення морфемного і словотвірного аналізу орієнтоване на використання сучасних технологій, зокрема робота з QR-кодом чи покликанням, що підвищує мотивацію до вивчення теоретичного матеріалу, спонукає до власних розвідок у продукуванні нових слів, створенні речень.

У підручнику наведено вправи, спрямовані на роботу в парах (завдання на створення ряду однокоренових слів; групування за спорідненістю слів з омонімічними коренями). Навчальна інтеракція спонукає до висловлення власної думки в доведенні позиції, яка стосується аналізу будови слова, визначення способу творення нового слова, правопису слова на основі морфологічного принципу.

Вправи, спрямовані на вивчення морфемної будови слова через уведення проблемних питань сприяє розвитку функціональної грамотності учнів та учениць, яка має вияв у належному рівні мовної культури, орфографічної пильності, збагаченні словника новими словами, усвідомленні будови слова і процесів його утворення.

Підручник з української мови 6 клас О. Заболотний, В. Заболотний (2020) у розділі «Словотвір» містить необхідний теоретичний матеріал для засвоєння учнями та ученицями будови слова, способів утворення нових слів, закономірностей і правил поєднання морфем при творенні нових слів. Інформацію про непохідні й похідні слова подано через порівняння їх словотвірної будови (О. Заболотний, с. 138), проблемні питання рубрики *Чому так?; Поміркуйте*. У рубриці *Ситуація* учні створюють власні висловлення з утвореними словами. Дібрані художні тексти, оприлюднені в підручнику, містять похідні слова, над будовою яких учні та учениці здійснюють спостереження; з'ясовують, як афікси надають новим словам виразності; моделюють нові слова, утворені різними способами; здійснюють словотвірний розбір за наданим алгоритмом.

Ілюстративний матеріал супроводжуваний графічними ланцюжками.

Текстовий супровід на матеріалі українських народних пісень подано обмежено.

Вивчення будови слова і словотвору на текстоцентричних засадах уможливорює формування словотвірних умінь, розвиток мовної і мовленнєвої компетентності, здатність мислити при аналізі тексту, продукуванні

власного тексту. Учні та учениці спостерігають над стилістичним потенціалом дериватів, розуміють те, що афікси надають додаткове значення, їх точне й доречне використання не лише засвідчує мовну вправність але також забезпечує досягнення мети комунікації.

Усвідомлення будови слова і процесів його творення уможливорює спостереження над мовним матеріалом, поданим текстовим викладом, супроводжуваний проблемними запитаннями, як-от: Чим різниться морфема від звука? Чи може збігатися звук із морфемою? Чи збігається за будовою корінь і склад, суфікс і склад, префікс і склад? Чи збігаються морфема, будова слова з поділом на склади?

Було розроблено систему вправ, спрямованих на вивчення будови слова і словотвору у 6 класі на текстоцентричних засадах (на матеріалі українських народних пісень).

*Вправа 1. Порівняйте звукову і морфемну будову виділеного слова. Поміркуйте, чим різняться значення слів **земля** і **земелька**? Прочитайте назви українських народних пісень «Ой у саду, садоньку», «Ой весна, весниця». Виділіть суфікси. Поміркуйте, яке додаткове значення вони реалізують.*

Вправа 2. Впишіть із речень виділені слова. Визначте, від якого слова утворилося друге слово, від якого – третє. Запишіть у вигляді словотвірного ланцюжка за зразком.

Зразок: Трава – Трав-ка; Трава – Травиця – Травич-енька

*1. Я **писанок** написала, То всіх хлопців дарувала. 2. Ой на горі монастир, До нього **доріжка**. 3. До нас, до нас, **парубоньки**, Бо ми маєм писаноньки. 4. Ой **жоно** моя, **жононько**, та люби мене, серденько! 5. Ой звідки **вітронько** повіє, повіє, Звідти мій миленький приїде, приїде. 6. Ой чия то **хатонька** та й не метеная?*

Вправа 3. Впишіть із речень виділені слова. Визначте їхній рід. Який спільний суфікс вони мають? Уналежність їх до тематичної групи: а) назви

осіб за статтю; б) назви осіб за родинними стосунками; в) назви осіб за видом діяльності.

1. Поїхав Іван Аж до **ворожки**. 2. З гордою свашечкою, з хорошою **співачкою**. 3. Не так матір, як **дочку**, Бо хороша на личку. 4. Ой **ненько** моя, Коли ласка твоя, Пусту мене на музики. 5. На городі **дичка**. Вчора була дівчинонька, Тепер **молодичка**. 6. Ой хоч же я не хороша на виду – Буде з мене **господинька** доладу! 7. А **наймичка** почула, із запічка зіпхнула. 8. Була **бабка** руда.

Вправа 4. У виділених словах позначте корінь і суфікс. Яке додаткове значення реалізує суфікс? Розмежуйте тематичні групи слів.

1. Буду **рибку** варить – буду доливати На ній луска золота. 2. **Плітка** красна, молода. 3. Скакала **жабка** Понад річкою, Зосталася **кізка**. 4. За нев Іваньо, Як з вуздечкою; Осталася б його мила, як сива **голубка**.

Наведіть 5 власних прикладів слів цієї тематичної групи, утворіть від них нове слово суфіксальним способом.

Вправа 5. Випишіть із речень виділені слова. Визначте їхній рід. Який спільний суфікс вони мають? Уналежність їх до тематичної групи: а) назви осіб за статтю; б) назви осіб за родинними стосунками; в) назви осіб за видом діяльності; г) назви осіб за соціальним статусом.

1. Зелена капуста. Козаченько **дівчиноньку** цілує у вуста. 2. Оженися, мій **синоньку**, до своєї волі. 3. Ведемо ти **дівоньку** йа в рутянім віноньку. 4. А за кого, **матінонько**. 5. Не бери си **удовоньки** молодесенької. 6. Воротаре, **воротароньку**, відчини воротонька!

Вправа 6. Випишіть іменники зі зменшено-пестливими суфіксами із назв українських народних пісень. Поясніть їх значення.

1. «Тут була, тут була **перепілочка**». 2. «Широкая **левадонька**». 3. «Ой **паночку** наш». 4. «Зійди, **місяченьку**». 5. «Петрівная **зозулечко**. 6. «Ой чия **то та пшениченька**».

Вправа 7. *Перепишіть речення. На місці крапок вставте букву. Визначте значущі частини слова, у яких відбуваються звукові зміни (чергування приголосних). Зразок: пень – пень-ок – пень-оч-ок; горох – горош-ок.*

1. А наші **огіро...ки** (огірок) Так ся в'ють, так ся в'ють. 2. Піймали козла за **рі...ок** (ріг), за **рі...ок** (ріг). 3. Шире поле і **лісо...ки** (лісок) – Середнянски то дівочки. 4. На **горбо...ку** (горбок) сиджу та й збираю вишині. 5. Повели козла на **тор...ок**, на **тор...ок** (торг).

Вправа 8. *Загублені слова. Впишіть виділені слова. Відтворіть ланцюжок за зразком, зверніть увагу на чергування приголосних у значущих частинах слова. Як суфікси змінюють значення слів?*

Зразок: пояс-ок – пояс-очок; берег – береж-ок.

1. А я його **батіжком**, А він мене **пиріжком**. 2. Не бий мене, моя мати, **рушничком** біленьким. 3. То з ниток, то з латок, Аби бабці **кожушок**. 4. **Черевички** її мати дала. 5. Продали козла за **шажок**, за **шажок**.

Вправа 9. *У виділених іменах позначте зменшено-пестливі суфікси. Яке додаткове значення вони реалізують?*

I. 1. А в дівчини **Ганки** смолянії **лавки**. 2. Ой чула ти, **Гапко**, кличе тебе батько! 3. Запряжу я курку в дрозжки та й поїду до **Явдошки**! 4. Ой матінко, прийшов **Яківко**. II. 1. Другий парубочок – в Тимка **Івасенько**. 2. Друга ми дівонька – в Юська **Ганусенька**. 3. **Марусенько**, люблю тебе, не їж хліба – візьму тебе. 4. Василю, **Василеньку**, візьми мя на коника.

Утворіть від власного імені нові слова зі зменшено-пестливими суфіксами (5 прикладів). Зразок: Марія – Марійка – Марієчка – Маруся – Марусенька – Марічка.

Вправа 10. *У виділених іменниках позначте суфікси на позначення назв осіб за видом діяльності.*

1. За **столяра**, за сина его. 2. Хоче заміж дати та за **писаря**. 3. А хто любить **господаря**, а я – господиню. 4. **Кобзаря** призвали, грати приказали.

Звернувшись до тлумачного словника, з'ясуйте значення слів *гонтар*, *скляр* (*гутник*), *лимар*, *арф'яр*, *косар*, *боднар*, *писар*, *дзвонар*, *гончар*, *вівчар*, *перукар*. Увідповідніть малюнки, що відображають види діяльності.

Поміркуйте, чи правильним буде утворення слова на позначення професії *програміст* – *програмар*?

Вправа 11. У виділених іменниках визначте корінь. Доберіть до них спільнокореневі слова.

1. Ой там на **дзвіниці** сповідав дяк молодиці. 2. Та й вмию си білі **личеньки**, Та й взуюся в **черевиченьки**. 3. На **річеньці** та на дощечці, Там дівчина хлюпочеться.

Вправа 12. Виконайте морфемний розбір виділених слів.

1. І **павук** на воді й **павутина** пливле. 2. Повісила **фартушину** над **віконницею**. 3. Прислали мене пані **петрушечки** до юшечки.

Вправа 13. Прочитайте поезію сучасної поетикині Ганни Чубач «У лісочку на пеньочку», застосувавши QR код. Випишіть іменники, утворені суфіксальним способом. Зашифруйте іменники графічною схемою, що

відтворює словотвірну будову слів. Зразок: *миша* – *мишка*

У лісочку на пеньочку / вишивала сіра мишка / для синка свого сорочку.
/ Ниточка-сріблиночка / та із павутиночки, / голочка – із гілочки / тихої
ялиночки. / Вишивала і співала, / бо хороший настрій мала.

Якою є роль іменників зі зменшено-пестливим значенням у розкритті змісту твору? Поміркуйте, що спільного має сучасний вірш з українською народною піснею?

Вправа 14. Визначте способи твору виділених у найменуваннях українських народних пісень слів, вкажіть твірні слова.

1. Купив мені **намистечко** – ось де воно на мені. 2. Сап'янові **чобітці** та й шабелька при боці. 3. Як була я **дівонькою-преподобницею**. 4.

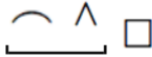
Вправа 15. Визначте у реченнях іменники, утворені суфіксальним і префіксальним способами. Дайте характеристику значенню словотворчих формантів у складі досліджуваних лексем.

1. *Полюбила коваля, та й недоля моя.* 2. *Ой дідусю, дідусю, ти сивая борода.* 3. *Ой вії, вітроньку, на мою світлоньку.* 4. *Та вдарила б гопака, гопака, Бо я зроду та веселя така.* 5. *Закувала зозулечка, Сидячи на свеклі.*

Вправа 16. Визначте спосіб творення виділених слів. Розкрийте значення цих слів.

1. Щука-риба в морі. 2. *Вихилясом, викрутасом козаченько-молодець.* 3. *Ой ти, місяць-місяченьку, не світи нікому.* 4. *Ой рости, хмелю, Вище мого двору. Буде їхати Молодий-нежонатий.* 5. *Катерино-відьмо, Запрягаймо, їдьмо.*

Вправа 17. Випишіть із текстів українських народних пісень мовні похідні слова відповідно до їх морфемної структури.

Зразок: *Прилетіла гуска, крилечками луска. Крилечко* –

 , , , .

Методичний коментар. Опрацювання графічних схем, що відображають будову слова, сприяє розвитку логічного мислення, усвідомленню того, якими способами утворюються нові слова в українській мові і як використання цих слів у комунікації сприяє досягненню мети.

Вправа 18. Випишіть іменники, представлені моделлю «іменник + іменник» у текстах українських народних пісень. Розкрийте значення лексико-словотвірної групи.

1. *Дівчино-рибчино, тебе мати кличе.* 2. *Ой дівчата-голубочки, Візьміть мене по грибочки.* 3. *Ой дівчино-замороко, Не йди заміж цього року.* 3. *Ой дівчина-горлиця до козака горнеться.* 4. *Ой дівчино-братова, Позич*

мені батого. 5. Ой дівчата-голубочки, куди йдете? 6. Як була я дівонькою-преподобницею.

Вправа 19. Випишіть прикметники, ужиті в значенні іменників. Як називається такий спосіб творення? (морфолого-синтаксичний). Розмежуйте слова за тематичним уналежненням.

1. Ой звідки вітронько повіє, повіє, Звідти мій миленький приїде, приїде. 2. Я ж того молодого Ізразу полюбила. 3. Якби гарний сердився, то я б попросила. 4. Ой ти, руда, ходи сюда, А ти, чорна, постій там. 5. Старий *стару* хвале, Що борцз добрий варе.

Вправа 20. Прослухайте, застосувавши QR код, пісню за вибором альбому «Різдвяні колядки» у виконанні гурту «Піккардійська Терція». Випишіть іменники, утворені префіксальним і суфіксальним способами. Якою є роль таких іменників у розкритті змісту пісні?

Представлена система вправ, розроблена на основі народнопісенного матеріалу, сприяє формуванню словотвірних умінь учнів та учениць 6 класу у вивченні української мови. Застосування текстоцентричного підходу не лише вможливорює усвідомлене засвоєння теоретичного матеріалу, але також вироблення ключових компетентностей, розвитку мовного чуття, культури проведення дискусії за потреби.

Робота з мовним матеріалом збагачує словниковий запас учнів та учениць, мотивує до продукування власного висловлення із використанням слів, утворених різними способами.

Вивчення будови слова і словотвору на текстоцентричних засадах уможливорює ефективне засвоєння орфографічних правил, поглиблення знання про зв'язок словотворення з лексикою і морфологією (уналежнення нового слова до частини мови, розуміння системи правил і закономірностей словотворення тієї чи тієї частини мови).

Висновки до третього розділу

Аналіз науково-методичної літератури засвідчує, що навчання будови слова і словотвору української мови базується на таких основних напрямках, як: синтаксичний; ономасіологічний; функційно-семантичний.

У процесі формування словотвірних умінь важливо розмежовувати специфіку морфемного аналізу слова, який дозволяє побачити його дійсну будову з точки зору сучасного стану; особливості етимологічного аналізу, що допомагає виявити первісне значення слова; та своєрідність словотвірного аналізу, який встановлює спосіб словотворення похідного слова, зокрема, з'ясовуємо семантико-словотворчу відповідність похідної і твірної основ через зіставлення зі словами того самого кореня, наявними у мові, та з одноструктурними словами інших коренів; також визначаємо, чим є аналізоване слово у словотворчому відношенні на сучасному етапі розвитку мови.

Розробляючи систему вправ для формування словотвірних умінь учнів та учениць 6 класу на текстоцентричних засадах, враховуємо вимоги до відбору дидактичного матеріалу, який, на думку сучасних лінгводидактів, повинен максимально сприяти досягненню комплексу навчальних цілей; бути змістовним у пізнавально-виховному плані; відповідати віковим особливостям учнів; відображати всі сторони мовного факту, що вивчається; бути цікавим для школярів.

Пропонована система вправ, методичні рекомендації, правильно використані у структурі уроку з української мови, дозволять учням і ученицям повноцінно засвоїти відомості зі словотвору, сприятимуть формуванню та удосконаленню умінь і навичок словотвірного аналізу, підвищенню рівня правописних умінь та культури усного і писемного мовлення.

ВИСНОВКИ

Проведене наукове дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. За даними науково-методичної літератури, серед комунікативно зорієнтованих підходів навчання мови залишається у пріоритеті текстоцентричний підхід, оскільки він ґрунтується на вивченні мовного матеріалу на зразках різножанрових і різностильових текстів; у тому числі йдеться й про тексти фольклорних творів, зокрема українських народних пісень. Застосування тексту як комунікативної цілісності дозволяє ефективно розвивати такі види мовленнєвої діяльності, як: слухання, говоріння, читання, письмо; сприяє розумінню особливостей функціонування певних мовних одиниць в усній та писемній формах мови; допомагає формувати мовленнєві навички та словотвірні уміння.

2. Дібраний фактологічний матеріал, який наявний в українських народних танцювальних піснях, показав, що у таких текстах переважають похідні іменники, утворені різновидами морфологічного способу творення. 462 мовні одиниці утворені суфіксацією, що складає 79 % від усіх проаналізованих похідних іменників. У творенні суфіксальних дериватів беруть участь 35 афіксів, проте вони різні за продуктивністю.

Найбільшу кількість похідних іменників продукують такі суфікси: **-к-** (колиска, голубка, скрипка); **-ок** (смичок, холодок, бичок); **-оньк-** (дівонька, правдонька); **-ин-** (кожушина, бур'янина); **-иц-** (негідниця, дзвіниця); **-еньк-** (бабусенька, річенька); **-очк-** (тіточка, нагайочка, кладочка); **-ечк-** (дощечка, зозулечка); **-ець** (горнець, баранець); **-ик** (коник, братик), **-чик** (молодчик, гостинчик). Меншою продуктивністю характеризуються суфікси **-ц-**, **-ар(-яр)**, **-ак**, **-ух-**, **-ус-**. Суфіксальних іменників з іншими формантами у словотвірній структурі у текстах українських народних танцювальних пісень небагато.

3. На другому місці за кількістю стоять деривати, утворені шляхом основоскладання (композиції) та словоскладання (юкстапозиції): усього 61

похідне слово, що складає 10,3 % від загальної кількості проаналізованих дериватів. Композити за словотвірною структурою є результатами дії шести моделей: «іменник + іменник»; «прикметник + іменник»; «іменник + дієслово»; «займенник + дієслово»; «прислівник + дієслово». Юкстапозити представлені моделлю «іменник + іменник» та вісьмома лексико-словотвірними групами.

4. На третьому місці за продуктивністю словотвірних типів стоять конфіксальні похідні слова (16 дериватів – 3 %), у творенні яких взяли участь дванадцять конфіксів. 7 похідних іменників утворено безафіксним способом (1 % від загальної кількості проаналізованих дериватів); вони є віддієслівними іменниками зі значенням опредмеченої дії. Префіксальний спосіб творення є малопродуктивним у словотворенні іменників, наявних у пісенному тексті; дібрано 4 похідних слова, що складає 0,7 % від усіх проаналізованих мовних одиниць.

5. У танцювальних піснях наявні деривати, які утворилися шляхом морфолого-синтаксичного способу. У текстах пісень зафіксовано субстантивовані прикметники, порядкові числівники, дієприкметники, займенники. Таким чином, похідні іменники, дібрані з текстів українських народних танцювальних пісень, є різноманітними за семантикою та словотвірною структурою і можуть служити цікавим мовним матеріалом для здійснення словотвірного аналізу учнями та ученицями 6 класу.

6. Уміння правильно визначати словотвірні значення безпосередньо впливає на здатність встановлювати словотвірні зв'язки слів, знаходити твірне слово, правильно проводити словотвірний аналіз слів; усвідомлення мотиваційних відносин, які існують між похідним і твірними словами, сприяє тому, що учні та учениці поглиблюють уявлення про зв'язки між предметами, процесами, які наявні у навколишньому житті; опановують одним із способів розкриття лексичного значення слів; удосконалюють словотвірні уміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухович І. Д. Структурно-дериваційні і семантико-мотиваційні особливості найменувань українських народних казок : дипломна робота магістра : 035.01 Філологія. Українська мова та література. Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2023. 94 с.
2. Байдусь С. Основні способи словотворення. *Дивослово* : науково-методичний журнал. 2015. № 7/8. С. 21–24.
3. Білоусенко П. І. Шляхи формування національної специфіки афіксального словотворення українського іменника. *Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-їх наук. читань*. Івано-Франківськ, 1995. С. 27–28.
4. Бондаренко Н. Текстоцентрична система вивчення державної мови : теоретичний і практичний аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Матеріали міжнародного науково-методичного семінару. Ужгород, 2009. С. 143-153.
5. Борщ В. Правопис складних слів: українська мова: 6 клас. *Українська мова й література в сучасній школі* : науково-методичний та літературно-мистецький журнал. 2013. № 4. С. 19-20.
6. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2005. 393 с.
7. Варзацька Л. О. Формування морфологічної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 209 с.
8. Варзацька Л. Формування оргдіяльнісних умінь на уроках української мови в старшій школі на академічному рівні : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 144 с.

9. Вільчинська Т. Морфемний і словотвірний аналіз у школі. *Дивослово*. 2003. № 2. С. 22-23.
10. Вільчинська Т. Словотвірні особливості українських іменників – оцінних назв осіб жіночої статі. *Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-ix наук. читань*. Івано-Франківськ, 1995. С. 43-44.
11. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М. Текстоцентричний і лінгвокраєзнавчий аспекти в навчанні української мови як іноземної (на прикладі вивчення постаті Миколи Леонтовича). *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Педагогічні науки. Вип. 54. 2024. С. 21-30.
12. Волкова І. В. Формування і розвиток мовних компетентностей учнів 5-6 класів загальноосвітньої школи (на прикладі вивчення словотвору та орфографії) : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 204 с.
13. Ганніч А. Є. Ознайомлення з префіксом. *Все для вчителя*. 2015. № 9. С. 56-57.
14. Глазова О. П. Українська мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
15. Глазова О. П., Кузнецов Ю. Б. Рідна мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / наук. ред. І. Р. Вихованець. Київ : Педагогічна преса, 2006. 287 с.
16. Голуб Н. Б. Комунікативна компетентність учнів загальноосвітньої середньої школи: структурні компоненти. *Науковий вісник ХДУ : Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Херсон, 2011. Випуск 58. С. 220-224.

17. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі* : науково-методичний журнал. 2015. № 3 (155). С. 2-10.
18. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н. Б. Голуб. Київ : Педагогічна думка, 2019. 56 с.
19. Горда О. М., Трумко О. М. Текстоцентричний підхід до навчання української мови як іноземної : способи реалізації. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 23. Т. 1. 2022. С. 66-69.
20. Горпинич В. О. Відтопонімний словотвір в українській мові : монографія. Дніпропетровськ : Нова Ідеологія, 2013. 368 с.
21. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.
22. Грещук В. В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 34-42.
23. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF> (дата звернення 12.04.2025).
24. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п> (дата звернення 12.04.2025).
25. Єрмоленко С. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
26. Єрмоленко С. Я. Скарбниця народного слова. *Мовознавство*. 1982. № 6. С. 58-69.

27. Єщенко Т. Проблема класифікації текстів у сучасному мовознавстві. Лінгвістичні студії. 2013. Вип. 27. С. 185–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_27_39 (дата звернення: 06.04.2025).
28. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
29. Журавльова Н. М. Емоційно-експресивне словотворення іменників у мові українських народних ліричних пісень. *Дослідження з словотвору та лексикології*. Київ : Вища школа, 1985. С. 61–64.
30. Кісь Є. Б. Транспозиційний потенціал іменника в сучасній українській літературній мові : дис. д-ра філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 035 «Філологія». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2025. 291 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/04/diss_Kis.pdf (дата звернення 12.05.2025).
31. Ковалик І. І. Вчення про словотвір (Словотворча характеристика мови. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін). Львів : вид-во Львівськ. ун-ту., 1961. 83 с.
32. Козелко І. Терміни на означення категорій іменника у граматичних працях 20–30-х років кінця XIX початку XX сторіччя. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. С. 22–27.
33. Конобродська В. Поняття семантики в культурному контексті. *Етнолінгвістичні студії*. 1. Житомир, 2007. С. 23–37.
34. Кочан І. Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позицій XXI століття. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 52. 2011. С. 122–129.
35. Крижанівська О. Історичні коментарі відмінкових закінчень іменників сучасної української мови (перша відміна). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Випуск 127. С. 424–428.

36. Кулик О. Д. Мовленнєвий розвиток учнів 5-9 класів закладів загальної середньої освіти в процесі навчання словотвірної системи української мови : дис. ... д-ра педагог. наук : 13.00.02 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 542 с.
37. Кучерук О. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : *монографія*. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.
38. Лещенко Т. О., Самойленко І. В., Юфименко В. Г. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів медичних ВНЗ засобом української пісні. *Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на покордонні ХХ–ХХІ століть: До 70-ліття від дня народження Березині української пісні* : збірник наукових праць. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. С. 253-263.
39. Лісняк С. Словотвірні особливості неологізмів у поезіях М. Семенка. *Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-їх наук. Читань*. Івано-Франківськ, 1995. С. 97-98.
40. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
41. Микитин О. Структурно-семантичні особливості словотвірних парадигм іменників – назв рідин у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-їх наук. читань*. Івано-Франківськ, 1995. С. 106-107.
42. Микитів Г. В. Художньо-образна парадигма символів в українських козацьких піснях. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 146-152.
43. Микульчик Р. Сучасні українські аббревіатури: перспективи і стан дослідження. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2005. № 538. С. 12–15.

44. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т.).
45. Морозенко О. С. Будова найменувань українських народних пісень календарно-обрядового циклу. *Поділля. Філологічні студії : електронний збірник наукових праць*. Хмельницький, 2021. Вип. 14. 111 с.
46. Морозенко О. С. Структурно-дериваційні і семантико-мотиваційні особливості найменувань українських народних пісень : дипломна робота магістра : 035.01 Філологія. Українська мова та література. Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2021. 73 с. URL: <https://elar.khmnpu.edu.ua/handle/123456789/11284> (дата звернення 12.04.2025).
47. Навчальна програма «Українська мова. 6 клас» до модельної навчальної програми «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.).
48. Нестеренко Т. Категорія роду українського іменника: деякі самобутні риси й тенденції розвитку. *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. Вип. 154. С. 701-705.
49. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Kyiv: Litera LTD, 2018. 160 s.
50. Огарь Ю. В. Система особистісно орієнтованих вправ і завдань у процесі навчання граматики української мови в закладах загальної середньої освіти. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 70. 2019. С. 175-180.
51. Онатій А., Ткачук Т. Українська мова : підручник для 6 кл. закладів загальн. середн. освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2023. 288 с.

52. Павленко Л. Чисте складання в системі іменникового словотвору давньоруської мови. *Лексична і граматична деривація в українській мові. Зб. наук. праць*. Київ, 1983. С. 61-69.
53. Павлик О. А. Текстоцентричний підхід до навчання української мови як другої (близькоспорідненої). *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Херсон, 2008. Вип. 49. С. 108–112.
54. Пачева В. М. Словозміна іменників І відміни в українських запорізько-надазовських говірках. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 273. С. 163-166. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/93201> (дата звернення 12.05.2025).
55. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Освіта, 1994. 398 с.
56. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра [посібник]. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с.
57. Сагач Г. М. Експресивний словотвір у фольклорі. *Культура слова*. Київ : Наукова думка, 1980. Вип. 19. С. 18–22.
58. Саєнко С. Суфіксальні застарілі іменники у повістях Б. Лепкого. *Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-їх наук. Читань*. Івано-Франківськ, 1995. С. 128–129.
59. Сердега Р. Л. Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 228 с.
60. Сердега Р. Л. Семантична своєрідність фольклорного слова. *Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика»*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 165–177.
61. Сердега Р. Л. Словотвірна специфіка народнопоетичного слова. *Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика»*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 178–198.
62. Стовбур Л. Функціонування іменників-демінутивів в українських народних родинно-побутових піснях. *Сучасні проблеми мовознавства та*

- літературознавства.* 2011. Вип. 16. С. 409–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2011_16_99 (дата звернення 12.04.2025).
63. Тягло О.В. Критичне мислення: навчальний посібник. Харків, 2008. 189 с.
64. Хоменко О.В. Формування словотвірних умінь в учнів основної школи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Том 1 № 64. 2013. С. 132–135. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4060/3568> (дата звернення 12.09.2025).
65. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : [монографія]. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 324 с.
66. Чабаненко В. А. Норми словотворення і мовна експресія. *Мовознавство*. 1980. № 2. С. 13–20.
67. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища школа, 1984. 167 с.
68. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія]. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
69. Чемонїна Л. Особливості формування морфемно-словотвірних компетенцій здобувачів початкової освіти (на прикладі ігрових технологій і технологій розвитку критичного мислення). *Молодь і ринок*. № 6 (204). 2022. С. 77–82.
70. Швець Г. Текстова категорія інформативності у лінгводидактичному аспекті. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 194-208.
71. Шипович М. В., Ігнатоля А. А., Данченко О. Б. Семантичні функції відмінків іменника в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 46. Т. 2. С. 198-201.

72. Шпачук Л. Емоційно-експресивна лексика в мові творів Івана Котляревського (на матеріалі поеми «Енеїда»). *Творчість І. Котляревського в культурологічному контексті доби*. Київ : «Київський університет», 1998. 238 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ХІ – Хороводні та ігрові пісні. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 65–103.

ПМ – Пісні до метелиць. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 107–112.

ПГ – Пісні до гопаків. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 115–284.

ПК – Пісні до козачків. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 287–427.

К – Коломийки. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 431–453.

ПСТ – Пісні до сюжетних танців. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 457–476.

ПП – Пісні з пританцівками. *Танцювальні пісні*. Упорядкували О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Академія Наук УРСР. Українська народна творчість. Київ : «Наукова думка», 1970. 804 с. С. 479–600.